

Restaurarea unei șei de damă din secolul al XVIII-lea

Tamás Sipos

Introducere

Restaurarea unei șei de damă din secolul al XVIII-lea¹ (foto 1-2) păstrată în Depozitul de armament al Muzeului Național Maghiar (MNM) a fost subiectul unei lucrări de diplomă la Universitatea Maghiară de Arte Plastice din Budapesta, specializarea Restaurarea Obiectelor de Artă Aplicată. Lucrarea promitea a fi deosebit de interesantă pentru autor, atât în calitatea sa de călăreț amator, cât și în cea de pielar practician, deoarece nu a întâlnit până la acel moment o șa de tip occidental de această vechime sau funcție. Șaua de damă restaurată reprezintă o versiune rară care, conform informațiilor autorului, nu se regăsește în alte colecții publice maghiare, și nici nu este descrisă în detaliu în literatura de specialitate. Astfel, pe parcursul intervențiilor s-a pus accent pe observarea cât mai minuțioasă a caracteristicilor tehnicii de execuție. Scopul restaurării a fost consolidarea părților textile și din piele, semnificativ deteriorate de insecte și de acțiuni mecanice. Consolidarea, curățarea și completările au făcut ca obiectul să devină potrivit pentru expunere.

Donatorul șei

Cercetările de arhivă despre șa au avut puține rezultate concrete. Obiectul figurează în registrul inventar al Muzeului Național Maghiar într-o consemnare datând din 28 decembrie 1896, ca donație din partea contelui Viktor Kornis, fiind datat în secolul al XVI-lea. Donația a fost făcută la intervenția directorului muzeului, Imre Szalay, conform scrisorii directoriale nr. 3938. Din păcate, corespondența menționată a fost distrusă cu ocazia bombardării Arhivelor Naționale din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În evidența de corespondență (registrul) Colecției de Numismatică și Antichități nu s-au găsit urme ale corespondenței legate de preluarea obiectului de către muzeu.² Până acum, au apărut în total două publicații

legate de șa: Matlekovic³ o menționează în legătură cu expoziția milenară, apoi, în anul 1995, Temesváry⁴ publică în cartea sa o fotografie care prezintă o șa bărbătească având aceleași culori, tivituri și cuie ornamentale ca cea de damă, șa păstrată tot în colecția Muzeului Național Maghiar, și care, conform fișei de evidență, face parte din depozitul Batthyány⁵ (foto 3).

Conform documentelor din Arhiva Națională Maghiară, donatorul șei, Viktor Kornis de Göncruszka (1840-1905, care s-a născut și avea reședința la Mănăstirea, jud. Cluj, n.t.), a studiat la Universitatea Tehnică. După terminarea studiilor a condus o agricultură experimentală pe moșia sa, fondând totodată Asociația Economică a comitatului Szolnok-Doboka, în cadrul căreia a acționat ca susținător al afacerilor publice vreme de câteva decenii.⁶ Pentru activitățile sale, Baronul Sámuel Jósika, consilier personal al Majestății Sale, l-a propus în data de 2 mai 1897 pentru Ordinului Imperial Leopold în grad de Cavalier. Propunerea a fost aprobată de către domnitor pe 7 mai al aceluiași an.⁷ Documentele scrise ale familiei Kornis din perioada 1601-1907 sunt păstrate în Arhivele din Cluj-Napoca (Arhivele Naționale ale României).⁸ Cercetarea personală a acestora a depășit posibilitățile autorului.

Descrierea obiectului

Șaua este învelită la exterior cu piele alb-cenușie. Pe cele două aripi (pulpane) ale șei și pe cadrul șezutei se găsesc câte trei ornamente vegetale în relief, cusute împrejur cu fire de culoare naturală, care amintesc de aplicațiile de cojocărie. Ornamentele sunt așezate simetric față de o axă, fiind situate la dreapta și la stânga în același loc, și apar o singură dată pe fiecare parte. Reliefurile mai mic din centrul părții laterale a cadrului șezutei este vertical, pe când cele din dreapta și stânga acestuia sunt ori-

1 Număr de inventar: 57.6721 (1896/45). Dimensiuni: lungime: 630 mm, lățime: 520 mm, înălțime: 640 mm.

2 Cercetarea referitor la șa în arhiva Depozitului de armament al MNM a fost autorizată de Tibor S. Kovács, șeful Depozitului de armament al MNM. La căutarea în Arhivele MNM autorul a beneficiat de sprijinul lui Béla Debreczeni Droppán.

3 Matlekovic f.a., pp. 805-807.

4 Temesváry 1995. Foto 275, p. 169, catalog 275, p. 212.

5 Număr de inventar: 57.6722. Temesváry 1995. Foto 273, p. 167, catalog 273, p. 212.

6 Arhivele de Stat ale Arhivelor Naționale Maghiare (MNL OL) - K 27 - 1897.04.14.

7 MNL OL - K 20 - 1897-707.

8 Comunicarea istoricului de artă dr. Zsolt Kovács, lector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

zontale. Ornamentele florale ale aripilor șei sunt amplasate pe o bisectoare imaginară pornind de la colțuri și sunt mai mari decât cele de pe cadru. Ornamentul din față este asemănător cu o lea, iar cel din spate cu o garoafă. Deasupra lor, pe aripa din stânga se află inelele dreptunghiulare mobile (lacăte) ale curelelor (trăgătorilor) de fixare a scăriței din lemn.⁹ Compoziția de vrej dintre ele are un caracter mai aerisit. Ornamentul central de pe spătarul șei este ținut în stânga și în dreapta de doi lei stând pe picioarele posterioare, iar cu picioarele anterioare libere arătând spre literele W și T, cusute cu ață (foto 14).¹⁰

Pe partea superioară și pe marginile laterale ale spătarului, pe ambele margini ale cotierei - care leagă oblâncul de spătar (ciochină) -, pe partea din față a vârfului de oblânc, precum și pe marginile pulpanelor, pielea albă este încadrată de o bandă de piele maro cu model de trifoi pozitiv-negativ.

În momentul preluării pentru restaurare, joncțiunea dintre ciochina și aripile șei era acoperită de o fâșie de piele de culoare verde, decupată în formă de semicercuri cu colți de lup pe margini, fixată prin coasere și cu cuie ornamentale (ținte), iar pe marginea inferioară a cadrului șezutei era o fâșie de piele verde cu margini decupate ondulate.

Pe marginile coarnelor de oblânc, benzile de piele erau fixate cu cuie ornamentale similare cu cele din spate. Sub coarne, la joncțiunea aripilor șei, inelul (ochiul) croit din pielea șei, tivit cu maro, curelușele din piele care fixau cataramele rabatabile ale pieptarului, aflate în partea stângă și dreaptă a ochiului, și cele din spate ale popilului erau prinse cu cuie simple.

Suprafața interioară a scaunului, a cotierei și a ciochinei șei sunt tapițate cu o țesătură roșie, fixată cu nasturi de tapițerie confecționați din același material, care împiedică mișcarea umpluturii. Perne de șa neumplute, confecționate din material textil dens, de culoare deschisă, a fost fixate cu cuie pe schelet, de pe partea de jos a acestuia. Pernele sunt tivite cu piele maro, în tivire au fost prinse patru buzunare pentru introducerea piciorușelor tălpicilor. Deasupra pernelor au fost fixate două chingi longitudinale, din material textil cu o țesătură rară, tivite într-o parte, având o lățime de aproximativ trei degete, care se intersectează într-un unghi ascuțit. Acestea susțin materi-

alul din fire mai grosiere care servește ca bază a scaunului. Curelele chingii sunt dublu stratificate, pornesc dintre perna și aripa șei și sunt așezate aproximativ paralel cu extremitățile tălpicilor (foto 4a-b).

O istorie a echitației de damă

Istoricul șeilor de damă și al modurilor de șezut lipsește aproape în totalitate din literatura de specialitate maghiară. Astfel, în prezenta lucrare s-au utilizat predominant puținele surse existente scrise în limba engleză, care adesea sunt preluate unele de la altele, prezentând o felie mică din realitate. Pe parcursul căutării și a observării analogiilor, s-au descoperit anumite tendințe, dar, datorită numărului mic de obiecte specifice și fără posibilitatea de a le studia, analogiile găsite formează doar baza unor ipoteze. În reprezentările din picturi și sculpturi, îmbrăcămintea călărețului acoperă o mare parte din șa. Prin urmare, nu se găsesc informații semnificative despre șa - cel mult, găsim informații despre modul de șezut și despre prezența plăcii-suport pentru picior sau a scăriței caracteristice de damă.

În cultura greacă și romană antică femeile sunt doar rareori reprezentate călare. Cu toate acestea, există exemple pentru ambele moduri de șezut: lateral și călare. Acesta din urmă este predominant în reprezentarea amazoanelor în timpul luptei. Contextul istoric al acestor reprezentări este că aproximativ 20% dintre luptătorii sciți și sarmați aflați în război cu grecii între 600 și 300 î.Hr. erau femei.¹¹

Reprezentată stând lateral pe un cal sau conducând doi cai, Epona este presupusă și frumoasa fiică a unei iepe divine și a lui Fulvius Setullus (foto 5¹²). Ea a fost venerată în tot Imperiul Roman - inclusiv în Panonia - ca sfânta ocrotitoare a călăreților, a transportatorilor, precum și a cailor, a catârilor și a măgarilor. Venerația Eponei s-a perpetuat mulțumită influenței celtice și s-a regăsit predominant în cadrul unităților de cavalerie ale armatei, precum și printre membrii Gărzii Imperiale.¹³

Odată cu răspândirea creștinismului și mult timp după aceea, același mod de șezut a rămas caracteristic reprezentărilor Mariei în drum spre Egipt¹⁴, deși în acest caz Maica Domnului nu stă pe un cal, ci pe un măgar sau pe un catâr. Este posibil ca această dorință de a semăna cu Maria și/sau presiunea socială să fi jucat un rol în faptul că șezutul lateral a fost considerat multă vreme mai moral și mai etic pentru femei. Cu toate acestea, pe parcursul secolelor XIII-XVI există și exemple de șezut în poziție de călărie.

9 Legat de inelele dreptunghiulare mobile (lacăte) vezi Freckay 1912. p. 310., respectiv Harnașamente 1955. p. 33.

10 Literele denotă, probabil, monograma fostului proprietar. Nu știm dacă Viktor Kornis a cumpărat șaua sau a donat muzeului o piesă de familie. Presupunând aceasta din urmă, am cercetat arborele genealogic Kornis, însă nu am găsit niciun membru cu numele corespunzător monogramei. Totodată, datorită căsătoriei lui Ferenc Kornis cu Kata Wesselényi în 1649, familia Kornis s-a înrudit cu familia Wesselényi (Nagy 1859. p. 359). În această din urmă familie știm de o femeie cu inițiala T: Teréz Wesselényi, născută în 1860 la Cluj-Napoca. (1879 br. Jósika Gyula; 1882 gr. Dégenfeld-Schonburg Kristóf) (Gudenus 1998. p. 261-262.) Întrebarea dacă șaua ar fi fost proprietatea ei necesită cercetări suplimentare, deoarece datele șei din literatura de specialitate - secolele al XVI-lea și, respectiv, al XVIII-lea - pun acest lucru sub semnul întrebării. Din punct de vedere tehnic, nu se poate coase ulterior monograma fără desfacerea învelitorii șei.

11 http://mult-kor.hu/20100910_kiallitas_a_legendas_amazonokrol (14.12.2021).

12 Sursa foto 5: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Luxembourg_MNHA_261_Epona_Dalheim.jpg (14.12.2021).

13 Varga 2012. p. 30.

14 De exemplu, în pictura lui Fra Angelico (1450): Fuga în Egipt. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fra_Angelico_-_Flight_into_Egypt_-_WGA00609.jpg (14.12.2021).

Modul de călărie poate să fi fost influențat de moda epocii, moralitatea publică, statutul social și scopul călăriei. Potrivit operelor de artă plastică, se pot identifica trei moduri: în poziție de călărie, în șezut lateral în spatele unui călăreț și în șezut lateral.

Deși participarea femeilor europene în război nu a fost caracteristică, trebuie menționată Jeanne d'Arc în rol de conducător militar, sau fiica regelui Ludovic I, Hedviga, despre care s-a consemnat că s-a alăturat campaniei militare de la Halici, în 1387. Un alt exemplu este sora ei, Regina Maria, care a suferit un accident de călărie în timp ce era însărcinată. În secolul al XIV-lea, călăria a fost un mod uzual de transport inclusiv în rândul femeilor din înalta societate, fapt dovedit de reprezentările din numeroase opere de artă.¹⁵ În Calendarul prințului de Berry se regăsesc reprezentări de femei așezate în spatele călărețului, pe perne umplute (pillion), bine adaptate pe spatele calului, fixate cu ajutorul unor chingi. (foto 6-7¹⁶). Uneori, această poziție era completată de un suport pentru picioare, de centuri de siguranță și de un mâner de prindere.

Din acest tip de ședere poate deriva o ramură a dezvoltării șeilor de damă și, în același timp, al treilea tip de mod de șezut regăsit în reprezentările femeilor călare. Pe parcursul timpului, șaua de damă a fost completată în partea din față cu un așa-numit corn în formă de gât de lebădă, pentru a asigura suportul și stabilitatea. Mai târziu, s-a completat cu un spătar înalt și cu o cotieră, o rezemătoare pentru cot.¹⁷

Scaunul înalt tip fotoliu și cornul împiedicau utilizarea dârlogului (hăț, frâu) și contactul strâns cu calul. Picioarele erau sprijinite pe placa-scară, neparticipând la direcționarea animalului.

Condițiile de mai sus au impus în continuare utilizatorului șeii un rol pasiv, mișcarea acestuia fiind restricționată. Calul său, de obicei mic de statură, era condus de un valet mergând pe jos, sau de un alt călăreț, la pas. Cu toate acestea, schimbările menționate, atribuite Anei de Boemia, sora lui Sigismund de Luxemburg, au semnalat deja nevoia de siguranță sporită și au oferit mai mult confort decât echilibrarea și balansarea continuă pe o pernă.¹⁸

Într-o sculptură din secolul al XVI-lea, care înfățișează un grup de femei călare pe șei laterale, vedem cel puțin două tipuri de șei de damă cu structuri ușor diferite (foto 8¹⁹). Este de remarcat faptul că dârlogul este deja

ținut în mâinile călărețului, dar încă nu există nicio urmă a inovației importante care a condus la următoarea etapă de dezvoltare a șeilor laterale, și care este legată de numele Ecaterinei de Medici (1519-1589). Ea a fost cea care a inițiat montarea unui corn pe partea din față a șeii, ca suport pentru încălecare. Acest corn susținea partea posterioară a genunchiului drept îndoit; piciorul stâng nu se mai odihnea pe placa-scară, ci pe o scăriță specială în formă de papuc, acoperită cu piele, care prevenea alunecarea sau prinderea piciorului (foto 9-10²⁰).

Aceste două inovații au implicat modificarea modului de șezut: partea superioară a corpului și fața s-au întors în direcția de deplasare.²¹ Mișcarea brațelor, manevrarea liberă a dârlogului nu au mai fost împiedicate de cotieră și de cornul înalt în formă de gât de lebădă. Astfel, piciorul stâng avea un rol la fel de activ ca și în cazul unei șei obișnuite, iar pe partea dreaptă se putea controla calul cu ajutorul unei cravașe lungi. Mulțumită acestor schimbări, călărețul nu mai avea nevoie de asistență pentru a conduce calul, și putea să se deplaseze mult mai rapid.

Șaua de damă a ajuns la forma actuală în urma inovației lui Jules Pellier, în 1830. El a asigurat poziția stabilă a piciorului stâng cu ajutorul unui al doilea corn (leaping horn), făcând astfel posibilă nu numai echitația pe teren plat, ci și săriturile. Cornul mai apropiat de axa centrală închide un unghi de aproximativ 20° cu axa verticală, în timp ce cornul de jos închide cu aceeași axă un unghi de aproximativ 70-80° (fig. 1ab²²).

Șeile și stilurile de echitație precedente nu au dispărut automat după apariția unei noi abordări sau invenții. Se găseau întotdeauna excentrici, cum ar fi țarina Ecaterina cea Mare a II-a și regina Maria Louisa a Spaniei în secolul al XVIII-lea, cărora nu le păsa de așteptările epocii, și călăreau în aceeași poziție ca și bărbații. Ecaterina chiar s-a lăsat pictată astfel călare, într-o uniformă militară.

În unele zone ale Spaniei, în cadrul unor sărbători dedicate anumitor sfinți, se mai pot vedea procesiuni ecvestre sau de catări la care participă și femei așezate pe un animal ghidat sau în spatele unei șei. Pe căpăstrul cătăruului condus nu este montată o zăbală (muștiuc), pasagerul stă pasiv, nu ține dârlogul în mâini, stă pe un fel de fotoliu fără suport pentru picioare – jamuga – care seamănă mai mult cu o șa de povară de mari dimensiuni (cu un scaun tip Savonarola) sau cu un mic fotoliu (ca și șaua de damă a MNM). Putem presupune că acest fenomen provine din copierea și popularizarea modului în care aristocrația din

15 De exemplu: o femeie călare, într-o miniatură a unui manuscris, în jurul anului 1315-1325, Royal MS 14 E III. British Library, http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=royal_ms_14_e_iii_f091r, Pereche călare pe un suport de oglindă din fildeș, perioada 1330-1350, V&A Museum, <http://collections.vam.ac.uk/item/O106328/a-knight-and-lady-huntingmirror-case-unknown/> (14.12.2021).

16 Sursa fig. 6. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Les_Tr%C3%A8s_Riches_Heures_du_duc_de_Berry_aout.jpg (01.01.2022).

Sursa fig. 7. <http://www.horsemuseum.co.uk/antique-saddles/articles/antique-saddles>

17 Waterer f.a. pp. 8-10.

18 Strickland 1841. pp. 309-310.

19 Hans Daucher: Allegory of Virtues and Vices at the court of Charles V. 1522.

Sursa fig. 8. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Allegory_of_Virtues_and_Vices_at_the_Court_of_Charls_V_MET_DP229768.jpg (14.12.2021).

20 Sursa foto 9. [http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.\\$TitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=1&sp=3&sp=Slightbox_4x5&sp=40&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=45](http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.$TitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=1&sp=3&sp=Slightbox_4x5&sp=40&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=45);

Sursa foto 10. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/751258> (19.01.2022).

21 Waterer f.a. pp. 8-10.

22 Sursa fig. 1ab. Mead 1887. p. 97., p. 103.

Evul Mediu târziu și Epoca Modernă timpurie utiliza caii.

De-a lungul timpului, șeile au fost folosite preponderent în armată și pentru vânatoare, apoi mai târziu în sport. Folosirea șeii a mărit disponibilitatea calului de a coopera și a permis maximizarea abilităților sale. Acesta este obiectivul pe care voiau să-l atingă și femeile în echipație, obiectiv stabilit în funcție de principiile și practicile clasice de călărie, bazate pe o tradiție de mai multe sute de ani. Rezultatul vorbește de la sine: exercițiul levade, considerat apogeul formării unui cal complet instruit, este executabil atât cu o șa de damă, cât și cu una de bărbați.

Exercițiul menționat presupune, printre altele, o forță și o flexibilitate deosebită din partea calului. Esența exercițiului constă în faptul că poziția greabănuului nu se modifică, implică o angajare solicitantă a sferurilor posterioare, deplasând centrul de greutate aproape complet pe picioarele din spate. În același timp, cele două laturi ale calului sunt simetrice, echilibrate, grumazul este încovoiat și animalul se află complet sub controlul călărețului.²³

Dincolo de munca de îmblânzire a cailor, dorința de afirmare a motivat deseori femeile călărețe spre realizări extreme. În 1915, Esther Stace, stând într-o șa de damă, a sărit peste un obstacol de 198 cm (6' 6"), o performanță care a putut fi depășită abia o sută de ani mai târziu, în 2013, de către irlandeza Susan Oakes, cu recordul ei de 203 cm (6' 8").²⁴ Oricât de spectaculoasă ar fi prestația unui grup ecvestru pe șei de damă în zilele noastre, trebuie considerat faptul că aceasta reprezintă o subcultură a echipației, al cărei scop principal este atingerea celui mai înalt nivel de sincronie și colaborare între cal și călăreț. Astfel, rezultatele lor nu sunt direct măsurabile în centimetri sau în secunde. În acest context, călăria este mai degrabă o activitate mentală și fizică, cu o istorie de mai multe secole, și care necesită din partea călărețului atenție constantă, gândire, consecvență și învățare. Implicând autoeducație continuă, utilizarea șeii de damă este doar aparent depășită, de fapt aceasta se încadrează în activitățile sportive moderne (fig. 2⁵).

Analogii

Cercetarea făcută în legătură cu restaurarea șeii de damă a MNM s-a limitat la șeile laterale europene; șeile de damă contemporane nu au fost luate în considerare. Șeile de damă pot fi împărțite în două grupe principale, având în vedere tipurile lor cele mai comune.

Șeile din prima grupă, așa-numitele șei de tip spaniol (tabel 1, foto 1-5) au un element semnificativ în comun cu șaua de damă a MNM: acestea au în față un corn (în formă de gât de lebădă) de dimensiuni mai mici sau mai mari, de obicei veritabil, în cazuri rare imitat, și marcat

de exemplu cu un cap de leu. Decorațiile acestor șei sunt în principal cusute, proiectate axial simetric, și apar atât pe suprafața de șezut, cât și pe pulpanele șeii, în cazul pieselor mai vechi pornind de la colțurile acestora (tabel 1, fig. 1-2). O altă asemănare izbitoare o reprezintă cuielile ornamentale cu cap de cupru care fac uneori parte din elementele decorative în formă de vrejuri și flori. Jamuga, o versiune de șa fără corn, în formă de fotoliu, aparține ca utilizare și proveniență tot acestui grup, deși structura ei diferă de cea a șeilor enumerate mai sus.²⁶

Pe baza caracteristicilor lor, în pofida diferențelor, pare clară înrudirea piesei restaurate cu anumite șei din acest grup, care au o datare mai timpurie. Trebuie menționat că niciunul dintre obiectele similare nu are tapițeria retrasă și fixată de umplutura aflată dedesubt (indiferent de materialul utilizat) cu nasturi confecționați din fâșii de material textil. Acest lucru este specific șeii studiate.

În celălalt grup sunt incluse șeile de tipul celor numite sambue în zona francofonă (tabel 1, foto 5-6). Arcadele acestora sunt mai puțin înalte decât cele de pe șeile spaniole, scaunele lor sunt închise pe trei laturi, oblâncul este inconfundabil împărțit în trei. Ramura mijlocie este mult mai subțire decât cele exterioare și se întinde mai sus. Deseori, cotiera dintre oblânc și ciochină – la fel ca placa-scară – poate fi mutată pe cealaltă parte. Cusăturile decorative ale scaunului pot fi vegetale și geometrice. Utilizarea cuielor ornamentale este comună și în acest caz, dar într-o măsură mai mică comparativ cu exemplele spaniole.

Pe lângă cele două grupuri principale descrise, trebuie menționată o versiune puțin cunoscută a șeilor de damă, legată de Țările Baltice. Caracteristica lor este că au o structură pe tălpice asemănătoare cu cea a șeilor din est, dar în același timp arcadele, aproape verticale, sunt legate de o cotieră îngustă, curbată (ca și în cazul șeii de damă a MNM); în plus, acestea au și un suport pentru picioare (fig. 3²⁷).

Considerând analogiile, se poate afirma că obiectul lucrării de diplomă face parte din grupul șeilor de damă de tip spaniol, confecționate înainte de secolul al XIX-lea. Acest lucru se verifică prin prezența unor elemente structurale (cum ar fi oblâncul îngust, înalt și spătarul, tot înalt, fix, atașat de arcada dinapoi) sau prin utilizarea cuielor ornamentale.

Totodată, există unele diferențe marcante: pe niciuna dintre șeile comparabile din alte puncte de vedere, nu putem observa coarne de oblânc de o formă asemănătoare cu cele de pe șaua de la Budapesta. Ornamentația în relief de pe șaua Kornis este foarte asemănătoare cu ornamentația anumitor șei străine: dinamică, adesea umplând întreaga suprafață, și nu este combinată cu reprezentări de animale.

În legătură cu locul și perioada de proveniență a șeii,

23 http://zablaeskengyel.blog.hu/2015/02/26/a_jo_levade. (19.01.2022).

24 <http://www.horseandhound.co.uk/news/irish-rider-breaks-world-side-saddle-high-jump-record-413524>, (19.01.2022).

25 Ilustrația a fost realizată pe bază imaginii publicate pe pagina The Oregon Regency Society, <http://oregonregency.blogspot.hu/2011/09/riding-sidesaddle-very-horsey-post.html> (15.12.2021).

26 De exemplu: șa laterală de damă, International Museum of the Horse, Lexington, Kentucky. ttsz.: 2009.051.001. <http://imh.org/collection/?Id=1783&CollectionArt=Tack&Name=Side%20Facing%20Saddle>. (19.12.2022).

27 Sursa fig. 3. Gráfik 2002. p. 56.

nu putem exclude posibilitatea producției în afara Europei de Vest. Tivitura cu trifoi și ornamentele asemănătoare aplicațiilor de jocărie permit ipoteza ca învelitoarea de piele să fi fost produsă într-un atelier de marochinărie autohton.²⁸

Data inclusă în registrul inventar (secolul al XVI-lea)

1. 1650, Livrustkammaren, Stockholm, nr. inv.: 9000_ LRK	4. sec. XIX., Muzeul Național Maghiar, nr. inv.: 57.6720. 1902/48.
2. 1650-1659, Livrustkammaren, Stockholm, nr. inv.: 9011_ LRK	5. Eduardo Garcia, sfârșit de sec. XIX - începutul sec. XX., Museo de Salamanca, nr. inv.: E- 1980/006-211
3. sec. XVIII-XIX (?), Colecție privată	6. sec. XIX, Lanerit, Mazamet

Tabel 1. Analogii²⁹

poate fi ignorată, la fel cum a făcut-o și cel care a întocmit fișa de evidență a piesei.

Atât șaua de damă din sculptura Daucher (*foto 8*), cât și șeile din secolul al XVII-lea prezentate ca analogie (*tabel 1, foto 1-2*) sunt scunde și au oblâncul și spătarul relativ închise. Pe niciuna dintre ele nu apare placa-scară sau lacătele, în timp ce aceste elemente sunt prezente pe piesele din sec. XVIII - XIX, la fel cum și scheletul (testul) acestora arată o înrudire mult mai apropiată cu șaua MNM (*tabel 1, foto 3-5*). În plus, se poate constata o asemănare surprinzătoare între șaua studiată și o șa de bărbat datată în secolul al XVIII-lea, aflată în proprietatea MNM (*foto 3*). Materialele acesteia, chenarele cu model de trifoi și cu colțșori, precum și combinația culorilor fac posibil ca șaua de bărbat să fi servit chiar drept model pentru realizarea șeii Kornis, sau amândouă să fi provenit din același atelier.

28 Róth – Torma 2001. p. 41.

29 Sursa foto 1. https://collections.shm.se/psimages/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=images&imageformat=jpg&value=web%2Fhires%2FM_DIG%2FM_DIG5000-5999%2FM_DIG5300-5399%2FIm_dig5310.jpg (2022. 05. 16.).

Sursa foto 2.

https://collections.shm.se/psimages/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=images&imageformat=jpg&value=web%2Fhires%2FM_DIG%2FM_DIG34000-34999%2FM_DIG34000-34099%2FIm_dig34031.jpg (2022. 05. 16.).

Sursa foto 3. <http://www.todocoleccion.net/sillas-2-montar-para-damas-antiguas-firmadas-alba-tormes-estilo-charro-x33315159> (2022. 05. 16.).

Sursa foto 4. Serfözö 2016. p.107, foto 92.

Sursa foto 5. http://www.museoscastillayleon.jcyl.es/web/jcyl/binarios/861/102/SILLA%20DE%20MONTARpeq.pdf?blobheader=application%2Fpdf%3Bcharset%3DUTF-8&blobheadername1=Cache-Control&blobheadername2=Expires&blobheadername3=Site&blobheadervalue1=no-store%2Cno-cache%2Cmustrevalidate&blobheadervalue2=0&blobheadervalue3=Portal_Museos&blobnocache=true (16.05.2022).

Sursa foto 6. <http://www.lanerit.fr/collection-et-curiousites> (16.05.2022).

Analiza materialelor³⁰

Investigațiile au avut ca scop determinarea stării de conservare și a compoziției elementelor individuale ale șeii – de cele mai multe ori, acestea nu pot fi determinate prin observare cu ochiul liber – pentru a selecta materialele și intervențiile care reprezintă cel mai mic risc în timpul restaurării. Datorită gradului lor mai mare de deteriorare, s-au examinat în detaliu materialele fibroase și pieile șeii. Analiza acestora a necesitat prelevare de probe, deci au fost analize distructive, chiar dacă au presupus doar prelevarea unor probe minuscule din obiect.

Examinarea materialelor fibroase

Examinare microscopică

Materialele fibroase includ materialul de umplutură, ațe, fire de cusut și țesături. Probele au fost pregătite sub un stereomicroscop³¹ la mărimi de 6× și 45×.

Cea mai mare parte a materialului de umplutură este compusă din fibre flexibile, de culoare gri deschis și gri închis, cu o lungime de aproximativ 30-60 mm și din fire negre mult mai groase (0,3 mm), de lungime nedeterminată, care nu se împăslesc. Această proprietate este caracteristică atât părului de porc, cât și celui de cal. Motivul pentru care nu se împăslesc este probabil așezarea strânsă, suprapusă a solzilor de pe suprafața firelor, ceea ce nu le permite să se încălcească. Pentru a face vizibili solzii firelor, caracteristice speciei, am realizat un preparat din fire, cu ajutorul unui lac incolor aplicat pe o lamă de microscop.

La vârfurile unora dintre fire, ramificarea caracteristică – comparată cu o probă cunoscută – a sugerat probabilitatea utilizării părului de porc. Pe firele materialului de umplutură din tapițeria originală și cea ulterioară, solzii au devenit vizibili la o mărire de 200× (*foto 11a*). Proba cu nuanțe închise, cu diametru mare, a arătat foarte asemănător cu părul de mistreț (*foto 11b*³²), dar datorită culorii sale mai deschise o rasă domestică timpurie pare cea mai probabilă.³³

Umplutura vârfului și a coarnelor de oblânc este diferită de cea din restul șeii, aici s-a identificat un material pufos, asemănător bumbacului, care sub microscop consta din fibre cu răsucituri, morfologie caracteristică fibrei de bumbac.

Pentru analiza fibrelor care alcătuiesc materialele textile, precum și a celor din ațele și firele folosite pentru cusut, materialul de preparare a fost un amestec 1:1 de apă și

30 Pentru detalii vezi: Sipos 2016. pp. 37-54.

31 Stereomicroscop ALPHA-STO-1 LWD.

32 <http://www.furskin.cz/overview.php?furskin=Sus%20scrofa%20scrofa>.

33 Un exemplu este porcul de Salonta, care era autohton în Bazinul Carpatic de dinaintea de descălecatul maghiarilor. Din această rasă, îmbinată cu alte două rase (bakonyi, porcul sumadia), a rezultat rasa tipică Mangalița cunoscută astăzi. <http://www.mangalica.com/a-mangalica>.

glicerină. Probele defibrate și umezite au fost examinate la un microscop cu lumină polarizată³⁴ la măririi de 50×, 100× sau 200×.

A fost o surpriză faptul că pielea albă care acoperă șaua și ornamentele din piele maro au fost cusute cu fir de mătase. Acest lucru este neobișnuit pentru un obiect supus unor solicitări mari, așa că s-au prelevat probe din mai multe locuri. În fiecare caz, firele aveau o suprafață netedă, nu prezentau răsuciri, nici noduri de creștere, nici solzi, indicând utilizarea firului de mătase.

Probele luate din tapițeria originală și cea ulterioară s-au dovedit a fi lână. Fibrele celorlalte țesături ale șei, respectiv firele de cusut au relevat imaginea microscopică a fibrelor de in/câneapă.

În timpul prelucrării inului și a cânepii, fibrele sunt separate de părțile lemnoase prin tratament biologic și enzimatic, iar apoi părțile de lignină înmuiate sunt îndepărtate prin rupere, melițare și greblare. În timp ce inul „în stare pură, este complet lipsit de lignină...fibrele mai groase ale cânepii, chiar și după curățire, prezintă aproape întotdeauna reacția caracteristică ligninei”³⁵. Probele care sub stereomicroscop s-au arătat a fi in/câneapă au fost picurate cu o soluție de floroglucină³⁶ potrivită pentru detectarea ligninei. Fibrele a trei probe s-au colorat puternic, o probă s-a colorat ușor – acestea erau probabil făcute din cânepă.³⁷ Celelalte sunt probabil fire de in.³⁸

Analiza pieilor

Analiza tăbăcirii

Având în vedere culoarea albă a pielii de pe șa, am presupus că a fost realizată prin tăbăcire cu alaun. Cu toate acestea, testul cu alizarină³⁹ efectuat pe probele prelevate din aceasta nu a prezentat o colorare roșie. Pieile tăbăcite cu alaun sunt deosebit de sensibile la apă și necesită un tratament special, așa că s-a solicitat și analiza elementală la microscop electronic cu baleiaj cuplat cu spectroscopie de raze X cu dispersie de energie (SEM-EDX).⁴⁰

34 Zeiss, Axioplan, microscop de cercetare OPTUN.

35 Keresztes 1940.

36 5 g floroglucină (1-3-5 trihidroxi-benzen, C₆H₆O₃), 30 ml apă distilată, 70 ml etanol.

37 Firul de cusut al tiviturii pernelor, firul care fixează nasturii originali de tapițerie și firul luat de pe marginea din față a piciorușului din spate a tălpii șei prezentau o colorare puternică, iar firul care fixa pânza de la baza scaunului de cadru prezenta o ușoară colorare.

38 Potrivit unor surse, inul prelucrat conține 2% lignină, iar cânepa 3,3% (vezi Tímárné Balázs 1993. p. 106). Prin urmare, rezultatele testului microchimic cu floroglucină pot doar sugera o diferență între utilizarea inului și a cânepii.

39 Fibrele au fost picurate mai întâi cu soluție de hidroxid de amoniu 1 M, apoi cu soluție de alizarinsulfonat de Na 0,1% și, după câteva minute, s-a adăugat acid acetic de 1M. Când ionii de aluminiu sunt prezenți în piele, aceștia reacționează cu alizarinsulfonatul de Na, provocând o colorare roșie care rămâne stabilă chiar și după acidificare. Aceasta indică tăbăcirea cu alaun.

40 Studiul a fost realizat de Dr. Attila Lajos Tóth.

Analiza instrumentală a confirmat ipoteza noastră, deoarece au fost detectate elementele chimice din compoziția alaunului (Al, S, K) și ale sării de masă (Na, Cl).

S-au prelevat fibre din pielea maro și verde a ornamentelor de piele, precum și din pielea maro a altor părți componente ale obiectului analizat. Probele au fost picurate cu o soluție de 1% de clorură ferică. După câteva minute, s-a constatat colorarea la o culoare închisă (negru, albastru închis) a probelor, sugerând formarea tanașilor de fier, ceea ce a dovedit tăbăcirea vegetală.

Analiza coeziunii fibrelor

Probele au fost picurate cu apă distilată și lăsate la înmuiat timp de 5 minute, după care s-a examinat la microscop coeziunea fibrelor. S-a constatat că, pe o scară⁴¹ de la 1 la 10, starea pielii de căptușeală, tăbăcită cu alaun, era de 6-7, în timp ce starea majorității elementelor din piele tratate prin tăbăcire vegetală era de 4-5, iar cea a căptușelii aripilor șei și a altor componente din partea inferioară a șei erau echivalente cu 7-8.

*Examinarea stabilității chimice a pielii: măsurarea pH-ului și a temperaturii de contracție*⁴²

Probele au fost înmuiate în apă distilată cu pH neutru timp de 24 de ore înainte de măsurarea pH-ului, iar măsurarea a fost efectuată cu hârtie indicatoare Merck pentru domeniul slab acid la neutru. Au fost măsurate valori ale pH-ului între 4,7 și 6, care nu s-au abătut semnificativ de la cea optimă pentru piele (pH 5,5). Cu toate acestea, rezultatele măsurării temperaturii de contracție (Ts) au avertizat că majoritatea pieilor pot fi sensibile la umiditate, procesul lor de contracție începând deja în jur de 40 °C. Examinarea a fost efectuată prin înmuierea fibrelor în apă distilată, folosind un microscop cu masă încălzibilă.

Identificarea speciei

Speciile de animale ale căror piei au fost folosite pentru șa au fost identificate prin examinare microscopică, pe baza aspectului grenului. S-a constatat că învelitorile albe, tăbăcite cu alaun și pieile maro, tăbăcite vegetal, erau predominant piei de capră, cu excepția buzunarelor de pe perna șei, a întăriturilor pentru curelele de fixare a cataramelor pofilului și a curelelor chingii, care erau făcute din piele de vită sau de vițel. Materia primă pentru tiviturile verzi, adăugate ulterior, s-a dovedit a fi piele de oaie.

Murdăria, uzura suprafeței și accesibilitatea redusă în multe locuri au îngreunat, iar în anumite cazuri chiar au împiedicat determinarea materialului. A fost o surpriză

41 Pe această scară, valoarea de 1 indică o stare caracteristică pieilor puternic degradate, de ex. pieile cu putregai roșu, acestea sunt aproape dezințegrate. Pe de altă parte, valoarea 10 corespunde rezistenței mecanice a pieilor de capră brute, netăbăcite.

42 Kissné Bendefy et al. 2008.; Kovács 2009. pp. 83-97.

faptul că pielea albă de pe toată suprafața scheletului de lemn și a aripilor șeii era piele întoarsă, ceea ce diferă de tehnica obișnuită.

Analiza hârtiei

Proba prelevată de sub căptușeala aripii stângi a șeii nu s-a colorat după picurarea cu floroglucină, hârtia nu conținea fibre lemnoase. Sub microscop au fost identificate în principal în/câneapă și câteva fibre de bumbac.

Investigații fototehnice⁴³

Radiografia obiectului a furnizat informații despre armăturile metalice ale scheletului, forma acestora, locația cuielor ornamentale și a cataramelor rabatabile, precum și despre inelele dreptunghiulare mobile (foto 12). În plus, a fost dovedit faptul că oblâncul este asamblat din mai multe bucăți.

Analiza lemnului

Pe baza observației vizuale, s-a constatat că tâlpicele șeii au fost realizate din lemn de fag curbat, deoarece pe porțiunea piciorușelor unde cașerarea era deteriorată era vizibilă secțiunea radială caracteristică a lemnului de fag. În cazul suprafețelor de lemn vizibile pe cornul drept de oblânc și pe vârful oblâncului, pe baza caracteristicilor macroscopice s-a presupus ca materie primă lemnul de arțar sau de tei.

Examinarea pieselor metalice

În registrul inventar din 1896, în descrierea șeii putem citi despre cuiе din alamă, în timp ce în cartea lui Temesváry sunt menționate cuiе ornamentale cu cap de argint, în formă de insecte. Capetele cuielor erau acoperite de produși verzui de coroziune, sugerând un aliaj cu conținut de cupru. S-a efectuat un test microchimic pentru a clarifica inconsistența de mai sus: picurând acid azotic 1:1 pe capul unui cui, suprafața a devenit verde aproape instantaneu. Ulterior, s-a uscat suprafața analizată cu hârtie de filtru și s-a picurat peste ea o soluție 2M de hidroxid de amoniu NH₄OH, rezultând o culoare albăstruie, ceea ce indică prezența cuprului.

Cataramele rabatabile, inelele dreptunghiulare mobile, plăcile de rigidizare, respectiv tija cuielor ornamentale au fost făcute din fier, fapt determinat cu ajutorul unui magnet.

Examinarea adezivilor și a materialelor filmogene

În perioada realizării șeii, se utilizau, în general, adezivi pe bază de poliglucide sau proteine. Proba prelevată

de pe suprafața interioară a pielii care învelea pulpanele s-a colorat în albastru închis, după ce a fost picurată cu soluție de iod și iodură de potasiu (soluție lugol), ceea ce a indicat utilizarea amidonului, un adeziv pe bază de poliglucide. La microscop s-a observat o ușoară strălucire pe suprafața pielii albe. Acest lucru poate fi cauzat de un posibil finisaj (apretură), dar nu este exclus ca acesta să se fi datorat murdăriei grase acumulate de-a lungul utilizării. În anumite cazuri, pieile tăbăcite cu alaun au fost acoperite cu albuș de ou, dar acest lucru este aproape imposibil de evidențiat, deoarece pelicula subțire nu se poate separa de materialul peste care a fost aplicat, care este tot de natură proteică.

Tehnica de execuție

Tehnica de execuție a materialelor fibroase

Pentru observarea caracteristicilor de execuție ale țesăturilor utilizate inițial și adăugate ulterior la șa (densitatea țesăturii, răsucirea fibrelor), s-au folosit atât un microscop de mână cu mărire de 30× așezat direct pe suprafață, cât și detalii fotografice mărite.

Deși textilele diferă ca densitate, toate sunt cu legătură pânză, indiferent de materia primă și de culoare (naturală, roșu vișiniu, roșu pal).⁴⁴

Suprafața interioară a șeii a fost acoperită cu două straturi de tapițerie care se pot distinge clar. La o primă observare, țesutul original părea a fi catifea, însă la o examinare sub microscop s-a observat pe ambele părți scămoșarea caracteristică postavului. Pe niciuna dintre cele două fețe nu s-au observat elementele de țesere caracteristice catifelii. Materialul de bază este lâna.

Țesătura de lână adăugată ulterior are culoarea mai palidă și este mai puțin scămoșată decât cea originală. Nasturii de tapițerie folosiți pentru fixarea și retragerea tapițeriei pe zona de șezut au fost confecționați dintr-o bandă de postav de aproximativ 7 × 20 mm, similară cu materialul de tapițerie, care a fost pliată în ambele părți până la mijloc, însealată pe linia de mijloc, apoi crestată în 3-4 locuri pe liniile de pliерe.

Pernele au fost croite din câte două pânze din in sau cânepă⁴⁵ cu densități de țesătură diferite. La capete s-au poziționat buzunarele din piele (necesare pentru introducerea piciorușelor tâlpicelor), apoi marginile au fost tivite cu o panglică de piele cusută cu două ace, mai puțin marginile drepte dinspre coloana vertebrală a calului. Tivitura pe una din laturile chingilor longitudinale s-a realizat prin cusătură răsucită (punct pe muchie).

44 Caracteristica legăturii pânză (țesătură în două ite) constă în faptul că modelul „...se repetă între două fire de urzeală și două rânduri de bătură. Firele de urzeală și cele băteală își schimbă alternant poziția pe partea de față și de dos. Denumirea variază în funcție de materiile prime folosite. (...) În industria inului și a bumbacului se numește „legătură in”, iar în industria lânii se numește țesut (legătură postav) (...)” E. Nagy et al. p. 31. În consecință, pernele de șa, chingile, țesăturile de cașerare sunt făcute prin legătură pânză, în timp ce tapițeria pe bază de lână a fost realizată prin legătură postav.

45 Cele două materiale fibroase nu au putut fi identificate cu precizie.

43 Efectuate de restauratorul pictură Mátyás Horváth.

Tehnica de execuție a pieselor și decorațiunilor din piele

Aspectul șei este determinat de reliefurile suprafețelor din piele de culoare deschisă și de chenarele din piele de culoare maro-roșcat care le încadrează; acestea conțin un ornament cu colțișori ștanțați (semicercuri cu diametru de aproximativ 1 cm, cu margini în formă de colți de lup) ori motiv de trifoi (foto 13-14). Între inserțiile de relief și pielea exterioară albă nu s-a aplicat niciun material de cașerare pentru a întări pielea, deci reliefa este vizibilă după ce se coase împrejur prin punct de tighel doar pe partea de sus a pielii (fiind vorba despre straturi cu grosimi și elasticități diferite). Același lucru se poate realiza prin presare în formă și, după introducerea inserției, prin coaserea de stratul dublu de cașerare - hârtie și pânză de sac (fig. 4, foto 15). Propria experiență a autorului sugerează că pielea, indiferent de procedura folosită, a fost umezită în prealabil.

Marginile tăiate ale pielii exterioare de culoare deschisă sunt acoperite cu tivituri maro-roșiatice, iar pentru realizarea acestora s-au folosit diferite preducele ornamentale. Producătorul șei a profitat de posibilitățile decorative oferite de formele pozitiv-negative, un exemplu al ingeniozității lui fiind folosirea tiviturii cu model de trifoi. Acesta a fost tăiat dintr-o fâșie de piele de 7-8 cm lățime astfel încât să se creeze două piese utilizabile (foto 16). Economisirea de material s-a arătat și în faptul că în mai multe părți fâșiile de piele au fost atașate una de alta cu cusături pe muchie. Chenarele au fost atașate de aripile șei prin cusătură cu două ace sau punct de tighel, vizibile pe față, iar apoi, după captușirea aripilor șei, marginile în exces ale benzilor de tivire au fost fixate de captușeala din piele cu ajutorul cusăturii răsucite.

Tivitura cu model de trifoi a fost îmbinată și cu cheder pe marginea din față a vârfului de oblânc (foto 17); această soluție poate fi văzută și pe marginea ciochinei șei, având pe o parte tapițeria scaunului.

Unele elemente (pieile exterioare de pe ciochina șei, cotieră, cadrul șezutei) au fost cusute împreună din interior cu două ace și fără cheder.⁴⁶ Pe marginea inferioară a cotierei, pe marginea dreaptă superioară a cadrului șezutei, pe marginea dreaptă a ciochinei șei care le unește pe cele două, respectiv pe inelul de piele de sub oblânc pot fi observat tivituri simple (foto 18).

Acolo unde pielea de acoperire nu s-a putut coase pe schelet (vârf și coarne de oblânc), creatorul șei a ales să finiseze îmbinările în mod decorativ: marginile pieilor lipite de suprafețe sunt acoperite de tivituri ornamentale din colțișori ștanțați, fixate cu cuie ornamentale. Pe partea din dos, nevizibilă a șei se observă soluții practice, dar mai puțin elegante. Straturile contrachingilor, realizate din două curele de piele, sunt ținute împreună doar prin însăilare. Contrachingile atârnă peste tălpile, aproape de

piciorușele acestora, în scopul fixării capetele curelelor au fost trecute pe partea dinspre cal, cuiele fiind aplicate de pe această parte. Similar, curelușele de fixare ale cataramelor pieptarului și pofilului, precum și inelul din piele sunt prinse tot cu cuie (foto 19).

Tehnica de execuție a scheletului din lemn (țest)

Conform structurii șei, aceasta aparține tipului occidental – cu tălpile din lemn cu piciorușe. Aspectul special se datorează arcadelor înalte construite pe piciorușele din față și din spate ale tălpicilor - numite și oblâncul și ciochina șei⁴⁷ -, precum și cadrului șezutei, a carei cărei laturi leagă arcadele în partea de jos, respectiv cotierei care le leagă în partea de sus-dreapta. Tălpilele din lemn sunt paralele cu spinarea calului și trec pe sub cadrul șezutei. Piciorușele din față, confecționate din lemn de fag curbat, a fost întărite pe toată lățimea arcului interior cu o placă curbată de fier, așezată sub acoperirea de pânză a țestului (foto 12). Cașerarea cu pânză a țestului avea rolul, pe lângă protejarea lemnului împotriva umezelii sau a învelitorii de piele împotriva abraziunii, de a compensa defectele minore de pe suprafața lemnului și de a oferi o bună bază absorbantă pentru lipirea ulterioară a învelitorii de piele. Rezistența elementelor arcadei dinainte - vârful din două bucăți și coarnele -, așezate pe arcu exterior al piciorușelor din față ale tălpicilor, este sporită de o altă placă de fier, cu formă dreptunghiulară neregulată, perforată în mai multe locuri (foto 12), în timp ce stabilitatea arcadei dinapoi este asigurată de două plăci metalice mai mici (foto 20). Armăturile metalice ale ciochinei și oblâncului au fost fixate după cașerarea țestului cu pânză, și au devenit vizibile cu ochiul liber după îndepărtarea materialelor de umplură.

Elementele din dreapta și din stânga ale cadrului șezutei, precum și cotiera, au fost curbate la fel ca piciorușele tălpicilor. Acestea au fost îmbinate cu oblâncul și ciochina șei prin cepuire și lipire. În schimb, datorită dimensiunilor sale mari ciochina șei au fost, probabil, sculptată în loc să fie curbată, deoarece direcția fibrelor este orientată pe verticală, reducând astfel riscul de despicare orizontală a lemnului în cursul sculptării/prelucrării.

Tehnica de execuție a pieselor metalice

Pe baza finisajului suprafeței, cataramele și inelele mobile (lacătele) par forjate manual. Capetele cuielor ornamentale, realizate prin presare/batere în formă, au fost ulterior îmbinate prin sudură cu tija cuielor, cu secțiune rotundă.

Asamblarea șei

Ordinea asamblării a fost dedusă din observațiile făcute pe obiect. Pe scheletul (țestul) finisat au fost așezate

⁴⁶ Cheder: o fâșie de piele intercalată între două suprafețe de piele în scopul întăririi unei cusături.

⁴⁷ Gráfik 2002. p. 18.

mai întâi, încrucișate în unghi ascuțit, chingile longitudinale tivite cu piele pe una din laturi. Chingile au fost fixate cu cuie pe interiorul oblâncului și al ciochinei șeii. Deasupra chingilor s-a fixat țesătura de bază a șezutei, curelele chingii și curelușele cataramelor (foto 19). Aripile (pulpanele) șeii, căptușite și parțial tivite, au fost tăiate în trei locuri pe latura netivită, cea apropiată de axa longitudinală a șei, perpendicular pe axă. Apoi, în față și în spate, aripile au fost trecute peste scheletul șeii, iar în mijloc au fost glisate sub cadrul șezutei, până la tălpilele din lemn, fiind apoi prinse cu cusătură răsucită de chingile transversale ale bazei șezutei. După parcurgerea acestor pași a devenit posibilă umplerea spațiului din interiorul cadrului șezutei (baza scaunului) cu umplutură din fibre celulozice și acoperirea acestuia cu pânză de sac, care va reprezenta baza pentru umplutura din păr animal (foto 20).

Marginea tapițeriei originale a scaunului a fost însălată cu fâșia de piele (numită și cheder) de pe muchia cadrului scaunului. Astfel, următorul pas a fost montarea învelitorii de piele, tivită și decorată în relief, compusă din mai multe bucăți. Considerând pozițiile reciproce ale straturilor, putem deduce că bucățile de pe spătar și părțile laterale ale cadrului scaunului, respectiv cele de pe vârful și coarnele oblâncului au fost montate separat. Marginile bucăților învelitorii din piele au fost acoperite pe linia de întâlnire cu fâșii ornamentale de piele în formă de colțșori ștanțați, fixați cu ajutorul unor cuie ornamentale. Pentru prevenirea ruperii sau întinderii pielii s-a folosit o pânză de învelire. Marginile acesteia sunt clar vizibile pe muchia superioară a spătarului și a cadrului scaunului, în partea stângă. După acest pas au fost montate bucățile tapițeriei. Fixarea acestora s-a făcut mai întâi la intersecția dintre ciochina șeii și suprafața de șezut, cu ajutorul unor cuie bătute printr-o bandă de piele verde de 6 mm lățime. Sub tapițeria astfel fixată a fost așezată umplutura de păr animal. Tapițeria fixată pe o margine a fost apoi cusută de marginea învelitorii de piele a cadrului șezutei prin intermediul unui cheder, tapițeria fiind întinsă și tensionată la fiecare împunsătură. Mișcarea umpluturii a fost împiedicată de nouă nasturi de tapițerie legați pe suprafața de șezut, și de zece nasturi fixați cu cuie pe ciochina șeii, cinci pe cotiere și patru pe coarnele și vârful de oblânc. Asamblarea șeii s-a încheiat cu montarea pernelor de șa.

Descrierea stării de conservare

Printr-o simplă inspecție vizuală, pe șa s-au putut observa depuneri și deteriorări de extindere și natură diferită. Pe diferitele suprafețe s-au observat predominant urme ale unor atacuri de insecte, mai ales pe textile, piele și adezivi și, într-o măsură mai mică, daune cauzate de utilizare (uzură funcțională). Scheletul din lemn și piesele metalice s-au dovedit a fi în starea cea mai bună. Reparațiile ocazionale nu au fost la nivelul exigenței originale de producție, nici din punct de vedere estetic, nici din punct de vedere al manoperei.

Starea de conservare a materialelor fibroase

Tapițeria roșie de pe suprafața de șezut, cotieră, ciochina șeii, oblânc și coarnele oblâncului

Culoarea tapițeriei aplicate ulterior a fost decolorată de radiațiile UV la care a fost expus obiectul, la modificarea culorii contribuind și depunerile de praf, precum și resturile de umplutură și excrementele de insecte încorporate în țesătură. Murdăria acumulată cădea la fiecare mișcare. Pe țesătura care acoperea spătarul și suprafața de șezut s-au observat numeroase găuri mai mici sau mai mari, uzura suprafeței și despicări rezultate din utilizare. Sub aceste deteriorări, pe alocuri era vizibil materialul textil al tapițeriei presupuse a fi originală (foto 18). Lipsa de material din țesătura care acoperă cornul stâng de oblânc a fost probabil cauzată de solicitările mecanice mai pronunțate. Țesătura originală a suprafeței de șezut, găsită în timpul demontării, a păstrat o culoare mai vie decât materialul textil aplicat ulterior. Cu toate acestea, lipsurile acesteia au fost mai semnificative.

Țesătura de cașerare a scheletului șeii

Țesătura de cașerare a scheletului șeii nu a fost deteriorată de insecte, a suferit degradări doar la nivelul picioarelor tălpicelor din cauza utilizării și uzurii. Suprafața ei era acoperită de praf și rumeguș de insecte, pe alocuri slab, iar în alte locuri moderat aderente.

Țesăturile de cașerare a pieilor

Țesătura pentru întărirea pielii cadrului scaunului și a pulpanelor șeii a fost deteriorată de insecte pe aproape toată suprafața, împreună cu hârtia și adezivul de dedesubt. Separând straturile, au devenit vizibile fragmentele de adeziv și hârtie, cu galeriile de insecte așezate paralel cu suprafața. În aripile șeii, rămășițele lăsate de insecte erau prezente sub formă de praf și impurități de dimensiuni mai mari.

Materialele textile ale chingilor longitudinale, a țesăturii suport, ale bazei scaunului și bazei umpluturii

Contaminarea și deteriorarea textilelor au fost asociate cu activitatea artropodelor aflate în straturile de deasupra acestora. Țesătura suport a fost deteriorată de insecte la locul lipirii pe spătar. Părțile orientate spre cal ale chingilor și ale bazei scaunului au rămas nedeteriorate, baza umpluturii a fost ruptă la ciochina șeii, în unele locuri era roasă de insecte, de dedesubt era vizibil materialul celulozic de umplutură. Acesta din urmă a fost contaminat de o cantitate mare de rumeguș de insecte.

Materialele textile ale pernelor

Pe partea cu țesătură mai densă a pernelor, cea îndreptată spre cal, s-au identificat mici rupturi, dar cu excepția zonelor aflate în contact cu piciorușele tălpilei de pe partea dreaptă pânza era doar puțin murdară. Pânza cu țesătură mai rară, îndreptată spre călăreț s-a rupt și avea lip-suri din cauza solicitărilor mecanice (foto 21).

Firele de cusut

Probabil datorită grosimii lor, firele de cusut pe bază de in/câneapă păreau a fi în stare mai bună decât firele de mătase, care erau rupte, uzate și în multe locuri chiar lipseau.

Materialele de umplutură

Fiecare dintre materialele de umplutură conținea resturi de artropode, cochilii, cantități mari de rumeguș, excremente de insecte și resturi de umplutură. Fragmentarea era mai caracteristică firelor de păr animal care s-au compactat în timp, dar nu s-au împâslit. Materialul de tip vată al oblâncului a suferit mai puține degradări datorate dăunătorilor biologici și nu avea nici depuneri semnificative.

Starea de conservare a pieilor

Pielea albă care învelea exteriorul șeii

Pe pulpanele șeii și pe coarnele oblâncului pielea, inițial albă, a devenit gri sau gri verzuie, probabil din cauza unei curățări neprofesionale anterioare, în timp ce și-a păstrat culoarea deschisă pe cadrul scaunului, pe cotieră și pe spătarul șeii. Lipsa de material din partea stângă a cadrului, de dimensiunea unei jumătăți de palmă, poate fi atribuită rosăturilor de insecte, iar deteriorarea din față a cornului drept de oblânc, pe o porțiune mai mică, se datorează unor acțiuni mecanice. Numărul mare de orificii de zbor a afectat negativ estetica imaginii de ansamblu. Pielea s-a rupt în mai multe locuri: la piciorușul din față a tălpilei drepte în jurul cuielor ornamentale, la reliefurile din spate a aripilor stângi, în partea față-stângă la îmbinarea oblâncului cu aripile șeii. Reliefurile de pe aripa din dreapta au fost completate cu materiale diferite în față și în spate (foto 22). La picioarele leului de pe ciochina șeii, o bucată ovală de piele a fost inserată probabil încă înainte de a înveli oblâncul, cu scopul de a corecta un viciu tehnologic de subțiere a pielii.

Pe marginea inferioară a cadrului și pe marginea superioară a pulpanelor s-a observat un șir de găuri de coasere anterior care corespundea chenarului cu model de trifoi (foto 23), ceea ce sugera că pe parcursul utilizării șaua a fost reparată și modificată dintr-un anumit motiv (ruptură, deteriorare), schimbându-se astfel ritmul și concordanța estetică inițială a ornamentelor.

Învelitoarea interioară de piele a aripilor șeii

Căptușeala de piele, din material foarte similar cu cel al tiviturilor, avea foarte multe orificii de zbor. Rupturile mici sau mari (foto 24), lipsurile de material și fisurile au indicat o rezistență mecanică slăbită a pielii în mai multe locuri. Cașerarea cu material textil era clar vizibilă pe aripa din stânga, în zona piciorușului tălpilei, unde straturile s-au separat. În partea dreaptă, la piciorușul din față, lipsurile mai mari de material au fost reparate cu piele întoarsă, iar în dreptul piciorușului din spate cu piele cu grenul vizibil.

Tiviturile maro ale părților exterioare

Pe diferitele părți ale șeii, pieile de tivitură s-au dovedit a fi rigide, uscate la atingere. Așa cu care au fost cusute era ruptă în mai multe locuri, unde, drept urmare, tiviturile s-au separat, s-au desprins de pe șa, păreau elemente atașate de șa, în anumite cazuri chiar s-au pierdut. Grenul lor a prezentat în mai multe locuri o uzură semnificativă. Pielea tiviturilor de la baza ciochinei și a celor de pe coarnele de oblânc s-a înnegrit din cauza contactului cu cuiile ornamentale.

Tiviturile verzi

Pe șa se găsesc tivituri verzi în trei locuri. Benzi de piele verde, tăiate în linie ondulată pe partea inferioară, au fost aplicate pe ambele părți, la joncțiunea dintre cadrul șezutei și pulpanele șeii. Urmele de cusătură a unui tiv în formă de trifoi care se observă sub ele, dovedesc că au fost aplicate ulterior. Tiviturile verzi diferă de tiviturile cu trifoi în culoare, formă și aspect general. Prezența unui număr mai redus de găuri de zbor pe suprafața lor în comparație cu zonele înconjurătoare este tot un indiciu al montării ulterioare. Banda de piele verde care acoperea muchia cotierei, marginea dreaptă a ciochinei șeii și marginea dreaptă superioară a scaunului era fragilă, uscată, pe alocuri prezenta uzură a grenului și avea cusături intacte.

Curelele chingii

Curelele chingii au devenit în timp deformate și rigide. Cele din față dreapta și stânga erau rupte, tăiate și incomplete, pe când cele din spate și-au păstrat toată lungimea. Găurile din curea din spate-stânga s-au rupt din cauza solicitării.

Starea de conservare a metalelor

Capetele cuielor au fost acoperite de produși de coroziune maronii și gri-verzui. Deformările lor se datorau cel mai probabil baterii cuielor, însă cele din partea stângă ar fi putut fi deformate de inelele dreptunghiulare mobile care fixează placa-scară.

Pieptarul și pofilul, care împiedicau mișcarea longitu-

dinală a șeii, puteau fi ajustate la cal cu câte două cataramă rabatabile. Curelele de fixare ale cataramelor au fost bătute în cuie⁴⁸ în partea din față și din spate a scheletului șeii. Cataramele și cilindrii care se roteau pe axa acestora s-au alipit din cauza coroziunii fierului, devenind imobile. La fel, s-au corodat și inelele dreptunghiulare mobile ale plăcii-scară, dar acestea se puteau mișca în jurul axei.

Starea scheletului șeii

Țestul nu prezenta urme de atac de insecte sau degradări mecanice, era într-o stare bună. Pe partea orientată către călăreț, vârful oblâncului lipsea pe o suprafață de 12-15 cm.² Urmele unor lipiri anterioare erau vizibile pe suprafața netedă, uniformă.

Restaurare

În istoria formării universitare a restauratorilor au fost realizate cinci teze de diplomă⁴⁹ având ca temă restaurarea șeilor, dar nu a fost publicată încă nicio lucrare în limba maghiară despre restaurarea șeilor de damă. Nici în literatura în limbi străine nu am găsit prea multe date utile: șeile de damă a fost restaurate în mare parte de către specialiști din domeniu, însă intervențiile concrete nu sunt descrise în literatură.⁵⁰ Numărul publicațiilor legate de tratarea șeilor pentru bărbați este, de asemenea, foarte mic, iar șeile sunt în mare parte acoperite cu materiale textile, sau vârsta lor diferă de cea a obiectului lucrării prezente.⁵¹ Cu toate acestea, disertațiile specializării Restaurarea Obiectelor de Artă Aplicată din cadrul Universității Maghiare de Arte Plastice oferă numeroase informații valoroase datorită descrierii detaliate a structurii artefactelor și a etapelor de tratament. Dintre disertațiile parcurse, cea a Zsuzsannei Várhegyi a oferit cel mai mult suport în planificarea restaurării, deoarece vârsta, tehnica de execuție și deteriorările celor două șei erau similare.

Examinând starea de conservare a șeii, s-a constatat o deteriorare mai semnificativă a pielii, a materialelor adezive și a textilelor, în timp ce scheletul din lemn și piesele metalice au rămas bine conservate. Analizele materialelor au arătat o stabilitate chimică satisfăcătoare a pielii. Considerând aceste aspecte, scopul restaurării a

fost redarea stabilității fizice a artefactului, precum și reconstituirea unui aspect armonios care îl evocă pe cel original, păstrând în același timp cât mai multe informații tehnice. Era însă evident că unele elemente pot fi curățate și consolidate doar separat, deci determinarea gradului de demontare a reprezentat o problemă etică semnificativă. Pentru a restabili aspectul inițial, s-a considerat necesară îndepărtarea remedierilor ulterioare, străine de aspectul original al artefactului. Dintre cele două straturi de tapițerie de pe scaun și de pe arcade, s-a decis să se conserve și să se reaseze materialul original de tapițerie.⁵²

Pregătire

Pentru a preveni deteriorările suplimentare, am construit o structură de susținere care a fost de ajutor în toate etapele intervenției, din momentul realizării fotografiilor înainte de restaurare până la finalizarea lucrării. De asemenea, aceasta a permis deplasarea în siguranță a șeii cu ajutorul unei șipci de lemn (*foto 25*). Pentru a accesa părțile interioare ale obiectului s-a realizat un suport cilindric din carton triplex (carton în trei straturi), acoperit cu vatelină și îmbrăcat cu pânză de in, care a oferit o susținere stabilă pentru șaua întoarsă cu suprafața de șezut în jos. Acest lucru a făcut posibilă fotografierea reversului artefactului, îndepărtarea pernelor și reparația căptușelii de piele.

Demontare

Demontarea textilelor și a materialelor de umplură

Prima operațiune majoră efectuată pe șea a fost demontarea tapițeriei aplicate ulterior pe suprafața de șezut, oblânc, cotieră și ciochină, care era fixată de cca. 250 cuie mici.⁵³ Țesătura aflată dedesubt a fost fixată prin coasere de chederul de pe muchia cadrului șezutei și a spătarului. În timpul dezambalării, punctele de îmbinare au fost marcate în mai multe locuri cu ață albă, pentru a facilita remontarea. În partea interioară, pernele acopereau nodurile ațelor care fixau nasturii tapițeriei de pe suprafața de șezut, astfel încât în paralel cu demontarea tapițeriilor au trebuit îndepărtate și cuiele care fixau pernele de scheletul șei. Materialele de umplură nefixate, dar care formau un bloc compact, au fost apoi așezate, fără a le modifica forma, pe o bucată de tul pentru a le pregăti pentru curățare.

Demontarea elementelor și a reparațiilor din piele

Îndepărtarea pernelor a făcut posibilă și repararea căptușelii din piele care se afla dedesubt și care avea lipsuri și rupturi semnificative.

48 Freckay 1912. XV.

49 Nemes Tamás 1979, Torma László 1979, Várfalvi Andrea 1997, Várhegyi Zsuzsanna 2007, Kozák Brigitta 2011. Serfőző Bianka în același an cu autorul, în 2016.

50 http://www.petescustomsaddles.com/restoration/restore_side.html (16.05.2022).

<http://www.tjpsaddler.co.uk/gallery/side-saddle-restoration/#!prettyPhoto> (16.05.2022).

<http://www.lauradempseysaddler.co.uk/pages/sidesaddle.html> (16.05.2022)

<http://insidetheconservatorstudio.blogspot.hu/2013/03/saddles-and-more.html> (16.05.2022).

Pe internet am găsit și o restaurare făcută de către un restaurator, însă documentația nu a fost accesibilă nici în acest caz:

<http://archives.creighton.edu/saddle.htm> (16.05.2022).

51 Selm 1989. pp. 265-279.; Sturge 2000. pp. 12-13.

52 Deciziile au fost luate întotdeauna după consultarea cu curatorul colecției.

53 După restaurare, cuiele au fost ambalate separat și anexate obiectului.

Cele două capete ale tiviturilor de piele verde cu o margine ondulată⁵⁴, aflate pe partea dreaptă și stângă, la joncțiunea dintre aripile șei și cadrul șezutei, erau fixate de schelet prin câteva cuie ornamentale. După scoaterea cuielei și desfășurarea cusăturilor s-au putut îndepărta tiviturile. Pe suprafețele dezvelite au devenit vizibile urmele de coasere ale benzilor de tivire originale (foto 26). Materialul și culoarea reparațiilor de pe aripa din dreapta au fost diferite de cele ale pielii care învelea aripa și cele ale ornamentelor, ceea ce a justificat îndepărtarea lor. Petice mari de pe partea interioară a aceleiași aripi, în zona de lângă piciorușele tălpice, au fost îndepărtate din motive similare.

De obicei, separarea straturilor cașerate ale aripilor șei facilitează curățarea și consolidarea acestora, iar textul care poate ieși la iveală pe hârtia rezultată poate contribui la determinarea mai precisă a perioadei de realizare a artefactului. În acest caz însă, hârtia de întărire, învelitoarea de piele și pânza de cașerare au fost cusute împreună, făcând imposibilă separarea hârtiei fără a desface cusăturile intacte care încadrau reliefurile. Astfel, demontarea nu a fost considerată justificată.

Curățare

Curățarea textilelor și a materialelor de umplură

Curățare uscată

Resturile mai mari de păr animal și cochiliile au fost îndepărtate de pe suprafețele de postav, bumbac și umplură din păr animal cu ajutorul unei pensete. Daunele cauzate de insecte au fost vizibile din primul moment, dar la acest pas ne-am confruntat cu amploarea lor. Praful din tapițerie, din țesătura pernelor și din umplură (rumeguș, excremente de insecte) a fost îndepărtat prin aspirări repetate printr-o bucată de tul.

Curățarea umedă a textilelor și a materialului de umplură

Procesul de curățare umedă a ambelor tapițerii ale scaunului (atât cea originală cât și cea ulterioară) a fost similar și s-a desfășurat simultan după demontare, în două căzi construite din plăci Nikecell⁵⁵ și căptușite cu folie de polietilenă (PE), adaptate la dimensiunea țesăturilor care urmau a fi spălate. În comparație cu tiparele amplasate pe fundul căzilor s-au putut verifica eventualele modificări dimensionale (foto 27). Testul de migrare a culorii, efectuat înainte de curățarea umedă a țesăturilor colorate, a fost negativ. Ca detergent s-a folosit spuma Hostapon T⁵⁶

dizolvată în apă dedurizată. Cu ajutorul unui burete spuma de detergent s-a aplicat pe țesăturile uscate, așezate cu fața în sus, iar după aproximativ 10 minute a fost absorbită cu un burete, ținând cont de direcția de aplicare. Clătirea s-a făcut pe partea din față și pe verso, cu apă dedurizată rece timp de 10 minute și după scurgerea apei a fost urmată de absorbire cu un burete. Clătirile au fost repetate până când nu au mai apărut urme de spumă pe suprafața apei de clătire. Pe lângă clătirea cu apă prin imersie, s-a folosit și clătirea cu apă curentă. Imersia a fost repetată de șase ori. Apoi textilele încă umede au fost fixate pe tiparul amplasat pe o placă Nikecell (foto 28), iar după o perioadă de uscare de o zi, acele entomologice folosite pentru fixare au fost îndepărtate. Totuși, acest timp de uscare nu s-a dovedit suficient, deoarece la câteva săptămâni după curățare tapițeria scaunului, amplasată pe tipar, a fost cu aproximativ 1,5 cm mai mică decât înainte de spălare. Pentru a o readuce la dimensiunea originală, am aplicat o umidificare cu ultrasunete într-o incintă de umidificare temporar amenajată în acest scop, apoi am fixat tapițeria din nou pe tipar cu ace entomologice, îndepărtând-o doar înainte de montarea ei pe suportul de dublare.

Curățarea umedă a țesăturii pernelor a fost considerată riscantă fără îndepărtarea tiviturilor. Deși spuma ar fi putut fi aplicată pe materialul textil, în timpul clătirii și reabsorbției tiviturile din piele ar fi fost expuse, probabil, la mai multă apă decât ar fi putut tolera, iar acest lucru ar fi favorizat degradarea lor. În același timp, agentul de tăbăcire eliberat din acestea ar fi putut colora țesătura⁵⁷. Din cauza celor menționate mai sus, s-a renunțat la curățarea umedă a pernelor.

Testarea clătirii cu apă dedurizată a materialelor de umplură din păr animal a dus la restabilirea elasticității lor. Acestea au fost cusute în tul și spălate repetat și meticolos (foto 29). După absorbția cu vată de hârtie (un produs asemănător cu rolele de bucătărie, dar făcut dintr-un număr mai mare de straturi de hârtie, cu o putere foarte mare de absorbție; nu este încă accesibil comercial în România, n.t.), uscarea a fost accelerată cu ventilatoare cu aer rece. Curățarea umedă a umpluturilor din bumbac al coarnelor de oblânc, mai puțin contaminate, nu a fost considerată necesară.

Curățarea pielilor

Curățarea uscată

După îndepărtarea de pe suprafața pielii, cu ajutorul unei pensete, a cochiliilor și a rumegușului aglomerat, pentru curățarea uscată s-au folosit perii, aspirator, burete din latex și radiere vinil, în funcție de locul și aderența depunerilor (foto 30).

54 Tiviturile verzi de piele sunt vizibile deja pe fotografia anexată la înregistrarea din 28 decembrie 1896 a obiectului în Registrul inventar al MNM.

55 Polistiren expandat, utilizat pentru izolarea clădirilor.

56 Detergent anionic, sarea de Na a N-oleoil-N-metilaurinei în concentrație de 0,5 g/l. Avantajul detergenților anionici este că spuma lor are o

capacitate mare de adsorbție. Sunt potriviți și pentru dedurizarea apei, deoarece formează combinații complexe, insolubile în apă, cu sărurile de Ca și Mg. Însă, din același motiv, nu au efect de spălare în apă dură.

57 Bendefy, 2002. p. 69.

Curățarea umedă

Pe arcada dinainte, în jurul cuielor ornamentale, colorarea gri-verzuie a pielii tăbăcite cu alaun putea fi cauzată de ioni ai cuprului sau al unui alt metal care au pătruns în piele. În această zonă s-a efectuat un test de curățare prin comprese cu pap de hârtie ușor umezită cu o soluție Selecton B2 (o denumire comercială pentru EDTA sare trisodică, n.t.) în concentrație de 2,5% (dizolvat într-un amestec de apă și alcool izopropilic), ceea ce a redus ușor colorarea. Însă îndepărtarea soluției de tratare ar fi necesitat clătiri multiple, ceea ce ar fi compromis starea pielii, în consecință s-a renunțat la acest tratament.

Curățarea pieselor metalice

Produșii de coroziune ai fierului au fost îndepărtați de pe inelele dreptunghiulare mobile ale șeii și de pe cataramele rabatabile mai întâi cu un bisturiu, apoi cu un disc de sârmă prins într-un șlefuitor manual cu micromotor. Glicerina alcalină⁵⁸ s-a dovedit a fi cea mai eficientă în îndepărtarea depunerilor ușor lipicioase și a stratului de coroziune verde-maroniu de pe suprafața capetelor din cupru al cuielor ornamentale. Stratul înmuiat rămas pe-alocuri a fost îndepărtat cu baghete din lemn și cupru. Tratamentul a fost urmat de clătire cu apă distilată și uscare, iar apoi capetele cuielor au fost peliculizate cu ceară microcristalină.

Conservare, completări

Stabilizarea structurii obiectului și redarea unui aspect unitar au constituit argumentele pe baza cărora s-a stabilit necesitatea și amploarea completărilor.

Conservarea prin coasere a tapițeriei originale

Pentru dublarea tapițeriei puternic deteriorate de insecte s-a ales postav de aceeași grosime și densitate de țesere, care a fost colorat cu coloranți textili acizi Lanaset, la 60 °C, în mediu cu pH 4, încercându-se obținerea unei culori și nuanțe similare cu cea a tapițeriei originale. În cazul probelor mici, s-a ajuns în timp scurt la rezultate încurajatoare, însă la prima încercare de colorare a țesăturii de dimensiune corespunzătoare, aceasta a devenit prea întunecată. La a doua încercare s-a adăugat în baia de vopsire doar jumătate din cantitatea de colorant calculată anterior⁵⁹ și s-a verificat mai des pentru a vedea dacă culoarea țesăturii a atins deja nuanța corespunzătoare. În cele din urmă s-au folosit două soluții de vopsire, una roșie și una galbenă, iar în completare și una neagră, fo-

arte diluată. Scopul a fost obținerea unei culori apropiate ca ton atât de tonul zonelor mai întunecate, cât și de cel al zonelor mai deschise. Țesuturile au fost introduse alternativ în soluțiile de vopsire pentru diferite intervale de timp, deoarece nuanța de bază a tapițeriei originale a fost, de asemenea, diferită pe oblâncului, scaunul și ciochina șeii. Scoaterea din soluția de vopsire a fost urmată de fiecare dată de clătire cu apă dedurizată, apoi s-a tăiat o probă de câțiva centimetri pătrați care a fost uscată și comparată cu culoarea diferitelor puncte ale tapițeriei originale. După obținerea rezultatului dorit (*foto 31*), materialul de dublare a fost fixat cu ace entomologice și lăsat să se usuce.

Firele de mătase ce urmau a fi folosite pentru coasere au fost vopsite împreună cu textilele. Conservarea prin coasere s-a făcut cu un ac curbat, dinspre partea din față, deoarece astfel s-a redus probabilitatea mișcării reciproce a celor două țesături, fenomen evitat și prin folosirea unor greutăți de marmură. Coaserea a fost dificilă datorită tendinței de rupere a firului de mătase, a dimensiunii mici a acului și a formei neregulate a marginilor lacunelor. Inițial, nici îmbinarea marginilor cusute nu a fost perfectă, dar aceasta s-a îmbunătățit mult când pasul cusăturii a fost redus la 1,5-2 mm.

Completarea și conservarea materialelor fibroase

Pentru reînălțarea umpluturii scaunului s-au luat în considerare două opțiuni: reînălțarea fără izolare sau reînălțarea după coaserea umpluturii între două țesături. Avantajul coaserii în țesătură este că materialul original poate fi ușor distins de cel de completare și manevrarea este mai ușoară, umplutura fiind compactă.

Consolidarea prin dublare de pe verso a materialelor textile din care au fost confecționate pernele de șă, care erau într-o stare foarte precară mai ales pe partea dinspre șă, ar fi fost foarte dificilă fără a desface cusăturile originale ale tiviturilor de pe marginile pernelor. În schimb, s-a considerat suficientă folosirea unui material textil aplicat din exterior și cusut la baza tiviturilor. Pânzele de culoare naturală adăugate pentru protejarea textilelor originale ale pernelor de șă au fost fixate cu marginile îndoite, fiind cusute la baza tiviturilor, pe ambele fețe (*foto 32-33*).

Firele de mătase rupte, flotante, ale cusăturilor care încadrau relieful aripilor și ciochinei șeii, au fost reintroduse în găurile de coasere prin presare cu o scobitoare tocită și apoi lipite cu o cantitate mică de amidon de orez.

Completarea și reconstrucția pielii

Pentru completarea pieilor întoarse, tăbăcite cu alaun, s-a ales o piele moale, tăbăcită cu alaun, cu o nuanță natur ușor rece, și o grosime de 1 mm. Pentru ca aspectul suprafeței și senzația ușor catifelată la palpare să fie similare cu cele ale pielii de pe șă, fața pielii a fost șlefuită până la estomparea, dispariția grenului. Completarea tiviturilor și a căptușelii s-a realizat cu o piele de capră tăbăcită vegetal, cu o grosime de 1,2 mm, având un gren evident. Atât

58 400 ml NaOH 30% și 40 ml de glicerină completat cu apă la 1000 ml soluție. Vezi Séd 1979. p. 68. Înainte de a utiliza glicerina alcalină s-au efectuat teste cu o soluție Selecton B2 de 5% și cu comprese cu Selecton B2 de 5% în suspensie vâscoasă de metilceluloză.

59 Lanaset Red 2B (0,5 g/l), Lanaset Gelb 2R (0,1 g/l), Lanaset Black (sub limita de cântărire, două vârfuri de bisturiu la 4l de apă dedurizată).

pielea tăbăcită cu alaun, cât și cea tăbăcită vegetal au fost colorate cu coloranți metalici complecși⁶⁰, dar la diluții diferite.

În locul tiviturii verzi cu marginea ondulată, care a fost aplicată ulterior, s-a reconstituit tivitura originală cu model de trifoi. Modelul a fost desenat pe o folie fină de PE așezată pe cadrul șezutei, urmărind găurile de coase, mai mult sau mai puțin vizibile, ale tiviturii originale, fiind apoi transpus pe o hârtie așezată pe o masă luminoasă. Reconstrucția s-a putut croi după incizia modelului pe ambele părți ale pielii, urmând conturul șabloanelor de hârtie. Apoi canturile au fost integrate cromatic, iar pe marginile au fost cusute cu fir gri (foto 34).

Original, tiviturile decorative cu model de trifoi au fost cusute pe pieile albe înainte de montarea lor pe șa. Această modalitate de fixare a completărilor ar fi fost posibilă doar dacă s-ar fi desfăcut mai multe cusături și cuie intacte, dar acest lucru nu era acceptabil din punct de vedere etic, așa că s-a folosit lipirea cu amidon de orez, urmând linia cusăturii originale.

Tiviturile de piele existente erau incomplete în mai multe locuri. Pentru a le completa, s-a realizat un șablon tăiat dintr-o folie mai rigidă din PE, cu care s-a desenat conturul elementelor lipsă. Pe marginile completărilor croite s-a marcat linia cusăturii cu o spatulă și găurile de coasere cu o sulă. Același metodă a fost folosită pentru a completa golurile mai mari de pe vârful oblâncului. Trebuia luat în considerare faptul că pielea subțire de oaie folosită aici nu era ideală pentru fixarea tapițeriei. Prin urmare, o piele mai puternică, subțiată considerabil pe margini, a fost lipită pe muchia vârfului de oblânc, fiind introdusă sub pielea originală exterioară, cu suprapuneri de o lățime de cca. 8-8 mm pe ambele părți (foto 35-37). Au existat, de asemenea, lipsuri majore în zona tiviturilor ornamentale cu motive în forma de colțșori ștanțați și a pielii de înveliș de pe partea anterioară a cornului de oblânc din dreapta, respectiv pe aripa din dreapta, în zonele de unde s-au îndepărtat reparațiile anterioare care acopereau reliefurile (foto 38, 39).

Pieile care înveleau șaua aveau, de asemenea, lipsuri mici în mai multe locuri. Completarea lor a fost îngreunată de faptul că pielea de culoare deschisă avea un ton de culoare diferit pe fiecare centimetru pătrat, făcând necesară colorarea separată a completărilor, de ex. pe cadrul scaunului (foto 40) și pe aripile șeii.

Aceste completări au ajutat la restabilirea armoniei estetice a șeii. În mai multe locuri, a fost necesară consolidarea artefactului – cum ar fi dublarea piei aripilor șeii și a punctelor de întâlnire a aripilor la baza oblâncului și a ciochinei. Consolidarea a fost precedată de umidificarea zonei interioare a aripilor șeii, atât cu ajutorul unui umidificator cu ultrasunete, cât și cu umidificare locală (foto 41) pentru a corecta deformările acestora. Pe parcursul umidificării, elementele metalice curățate și scheletul din lemn au fost izolate cu folie din PE.

Concomitent cu umidificarea s-au croit pieile pentru dublare, care au fost introduse și apoi fixate cu magneți, pensete, cleme sau săculețe cu sare. Ca adeziv a fost folosit un amestec 2:1 de amidon de grâu și metilceluloză, amidonul de grâu fiind mai flexibil decât cel de orez. Surplusul de adeziv a fost absorbit cu netex, aflat în contact direct cu suprafața tratată. Peste aceasta s-a aplicat o fâșie de postav pentru egalizarea presiunii, iar totul a fost acoperit cu carton de legătorie (foto 42). În partea din spate, pe linia de întâlnire a pulpanelor, s-a procedat în același mod, umidificarea, demontarea reparațiilor anterioare necorespunzătoare, croiul pieilor utilizați la dublare și introducerea pielii de dublare între straturi s-au realizat simultan.

O procedură similară a fost aplicată pe partea stângă, la baza oblâncului, dar din cauza spațiului strâns disponibil și a suprafeței mici de aderență, lipirea s-a realizat practic pe muchie, perpendicular pe oblânc. Trebuie subliniat faptul că, în pofida dublării, acestea au rămas părțile cele mai vulnerabile ale șeii chiar și după restaurare.

Buzunarele rupte ale pernelor au fost, la fel, abia vizibil consolidate și readuse la forma inițială. Pentru presare s-au folosit două „calapoade” din carton de legătorie, de aceeași dimensiune ca piciorușele tălpicilor.

Introducerea unui strat suplimentar de piele nu a fost întotdeauna justificată. În cazul tiviturilor și a pielii de căptușeală, dublarea cu foiță japoneză colorată a oferit suficientă rezistență. Foiță japoneză a fost utilizată, de asemenea, pe linia de întâlnire a pielii de înveliș a ciochinei șeii și a cadrului șezutei. Inițial, această linie era cusută. Hârtia a asigurat reîmbinarea celor două margini ale pielii, evitând astfel riscurile asociate coaserii.

Nu s-a considerat necesară completarea curelelor chingii, pentru că una s-a păstrat la lungimea originală pe șa, pe baza ei se pot studia atât tehnica de execuție, cât și dimensiunile acestora.

Umidificarea și readucerea la forma inițială a pieselor din piele

În cadrul completărilor deja menționate s-a folosit un umidificator cu ultrasunete. În schimb, zonele mai mici, rigidizate, deformate ale șeii au fost supuse umidificării locale printr-o membrană semipermeabilă din poliester, Sympatex⁶¹. Acest proces a fost folosit pentru readucerea la forma inițială a curelușelor cataramelor rabatabile, a curelelor chingii și a inelului de piele din partea din față a șeii. O folie Sympatex de dimensiuni adecvate a fost așezată, cu partea lucioasă în jos, pe suprafața care urma să fie emoliată. Folia a fost apoi acoperită cu hârtie de filtru umezită și, în final, învelită cu folie PE.

Durata umezirii depindea de calitatea materialului pieilor. Gradul de emoliere s-a verificat la fiecare 10-20 de minute, în funcție de componenta tratată, pentru a evita

60 CIBA Irgaderm: Schwartz GL, Rot BL, Braun, Gelb.

61 Despre mecanismul membranelor semipermeabile: Beöthyné Kozocsa et al. 2013. p. 111.

supraumidificarea. Pentru readucerea la forma inițială și presare s-a folosit – enumerând din interior spre exterior – bucăți de material neșesut Vetex, benzi de postav sau pâslă, carton de legătorie, pensete și cleme cu putere de strângere diferite. Readucerea la forma inițială nu a produs întotdeauna de la prima încercare rezultatele așteptate – de exemplu, pe pulpane. În aceste cazuri s-au repetat atât operațiile de umidificare, cât și cele de presare.

Conservarea metalelor

După curățarea mecanică a pieselor de fier, acestea au fost pasivate cu o soluție de acid tanic 10% dizolvat în alcool, și apoi acoperite cu Paraloid B72 3% dizolvat într-un amestec de acetona-toluen 4:1. Luciul suprafeței pieselor tratate a fost eliminat prin acoperirea lor cu ceară microcristalină.

Cuiele ornamentale au fost, de asemenea, peliculizate cu ceară microcristalină. Avantajul acesteia este că sub acest strat de ceară patinarea metalului este mai lentă, treptată și mai uniformă. Suplimentar, probabilitatea ca ceara să ajungă accidental pe suprafața pielii este mult mai mică decât în cazul unei soluții.

Asamblare

Primul pas în asamblarea șeii a fost cusutul umpluturilor în crepelină, în speranța unei manevrări mai ușoare. Coaserea tapițeriei s-a început pe ciochina șeii, în două direcții, cu ajutorul unui ac curbat, urmărind cu exactitate găurile de coasere originale. Reașezarea precisă a fost ajutată de firele albe introduse la demontare, atât în țesătură cât și în șa. La terminarea coaserii pe cotieră și pe muchia stângă a ciochinei șeii, s-a introdus umplutura aferentă – aceasta a fost fixată provizoriu cu ace de gămălie pentru a preveni mișcarea. Pentru completarea umpluturii de păr animal s-a folosit vată de bumbac. Deoarece dimensiunea postavului era dată, a fost importantă distribuirea uniformă a materialului de umplură. Deoarece tivitura verde de pe muchia inferioară a cotierei și de pe muchia dreaptă a ciochinei, și cusăturile acestora, nu ar fi rezistat, probabil, la solicitările umplerii, coaserii și a introducerii cuielor, coaserea s-a făcut prin banda de piele de 0,8 cm lățime, lipită alături de tiv (foto 43). Pentru o coasere mai ușoară, s-a aplicat amidon de orez doar pe marginile longitudinale ale benzii de piele, lăsând la mijloc, pe linia de coasere, aproximativ 1 mm de suprafață uscată, iar banda a fost pre-perforată, ținând cont de curbura acului. Fixarea tapițeriei scaunului, montată ultima, a început pe partea stângă (foto 44) procedând similar ca pe marginea ciochinei șeii. Pe partea dreaptă, a fost posibilă fixarea prin coasere de pânza de la baza șezutei, sub tivitura verde. Deși tapițeria suprafeței de șezut și a ciochinei șeii a fost inițial atașată de scheletul din lemn prin cuie (pe linia joncțiunii lor), am considerat că în acest caz fixarea prin cuie nu era necesară, cusăturile fiind suficiente din punct de vedere vizual.

Deplasarea materialelor de umplură este blocată de 19 nasturi de tapițerie fixați prin cuie și nouă nasturi legați (foto 45). Aceștia din urmă sunt pe suprafața de șezut. Pentru a evita solicitarea mecanică inutilă a șeii, cuiele au fost bătute doar superficial, până la fixarea lor, semnalând doar rolul pe care îl aveau. Firul nasturilor legați a fost trecut prin bucăți de piele așezate pe partea din dos a șeii, cu scopul de a prelua presiunea și de a împiedica astfel ruperea materialului din jur, după care firele a fost înnodate (foto 46).

Momentul final al asamblării șeii a fost așezarea pernelor. Cuiele care le fixau nu au fost bătute decât în măsura minim necesară.

După tapițeria de pe cotieră și de pe ciochina șeii, au fost poziționate la locul lor original umpluturile și țesăturile coarnelor și a vârfului de oblânc (foto 47-49). Fiind ușor de desfăcut și compatibil vizual cu artefactul, metoda aplicată pentru restaurarea muchiei inferioare a cotierei a fost considerată adecvată pentru completarea lipsurilor de material de la vârful oblâncului (foto 37).

Propunere de depozitare și manipulare

Pentru a preveni deteriorarea șeii, s-a construit o ladă din placaj pentru depozitare și transport. Lada a fost căptușită cu un strat de carton neacid, lipit cu un amestec 1:1 de Planatol BB Superior (un adeziv de dispersie pe bază de acetat de polivinil) și metilceluloză. Șipci fixate cu șuruburi la baza lăzii împiedică mișcarea în ladă a suportului artefactului. La scoaterea din ladă, suportul și șaua trebuie ridicate peste aceștia. Cele mai vulnerabile părți ale șeii în partea anterioară sunt zonale unde inelul de piele și aripile șeii se ating de oblânc, iar în partea posterioară linia de întâlnire a aripilor șeii. Manevrarea artefactului fără suport se poate face cel mai sigur prinându-l în față sub coarnele de oblânc, iar în spate sub tălpițe sau pe ambele părți ale ciochinei șeii. Deoarece pieile albe se murdăresc ușor, obiectul trebuie manevrat obligatoriu cu mănuși curate din bumbac sau nitril. Temperatura optimă a spațiului de depozitare este de 18-20 °C, umiditatea relativă 40%, întrucât există și piese metalice tratate (în loc de 50-55%, valoare de obicei recomandată pentru materialele organice). Iluminarea puternică este dăunătoare pentru materialele șeii, mai ales din cauza suprafeței mari a țesăturii vopsite. Astfel, iluminarea ei – în cazul unei expuneri de opt ore pe zi – nu trebuie să depășească 50-60 de lucși.

Imaginile au fost realizate de Gábor Nyíri (1-2, 4a-b, 17, 25, 30-31, 47-49), Mátyás Horváth (12) și de autor. Figurile 2 și 4 au fost desenate de Veronika Budavári, muzeolog al Colecției de textile și costume a Muzeului Etnografic. În cazul imaginilor și ilustrațiilor preluate din literatură sau de pe Internet, sursele sunt citate în notă de subsol.

BIBLIOGRAFIE

- BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó – KISSNÉ BENDEFY Márta – OROSZ Katalin – ÉRDI Marianne (2013): A pergamen és a cserzetlen bőr felépítése, viselkedése, károsodása a műtárgyrestaurálás tükrében. (*Structura pergamentului și a pielii netăbăcite, proprietățile și degradările specifice ale acestora, din punctul de vedere al restaurării obiectelor muzeale*). In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 13. / *Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania 13*. Szerk./ Ed. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely / *Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc*, pp. 85-98. / pp. 179-188.
- BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó – OROSZ Katalin – KISSNÉ BENDEFY Márta – ÉRDI Marianne (2013): Pergamenből és cserzetlen bőrből készült tárgyak restaurálásának lehetőségei, a kezelés hatása a műtárgyakra. (*Posibilitățile restaurării obiectelor din pergament și piele netăbăcite; consecințele tratamentelor de restaurare asupra obiectelor de artă.*) In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 13. / *Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania 13*. Szerk. / Ed. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely / *Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc*, pp. 99-118. / pp. 189-206.
- CHAHINE, Claire – ROTTIER, Christine (1999): Studies of changes in the denaturation of leather and parchment collagen by differential scanning calorimetry. In: Methods in the analysis of the deterioration of collagen based historical materials in relation to conservation and storage. Advanced study course 6–10 July 1999. Copenhagen, Royal Danish Academy of Fine Arts School of Conservation. pp. 151-158.
- E. NAGY Katalin – KRALOVÁNSZKY Mária – MÁTÉFY Györg – JÁRÓ Márta (1993): Textiltechnikák. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- FRECSKAY János (1912): Mesterségek szótára. Budapest, <http://mek.oszk.hu/11100/11134/pdf/> (03.01.2022).
- GRÁFIK Imre (2002): A nyereg. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- GUDENUS János József (1998): A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. kötet. Heraldika kiadó, Budapest.
- Dr. KERESZTES Tibor (1940): A textilipar kémiája. Kir. Magy. Természettudományi Társulat, Budapest. <https://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/eloado/kemia/textil.html> (18.12.2021).
- KISSNÉ BENDEFY Márta (2002): Történeti bőrtárgyak restaurálása. (*Restaurarea obiectelor de piele. Rezumat*). In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 2. Szerk. / Ed. Kovács Petronella, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely / *Odorheiu Secuiesc*, 66-74. / pp. 97-98.
- KISSNÉ BENDEFY Márta (2008): Bőrtárgyak restaurálása. Bőrtárgyak restaurálása. Oktatási jegyzet a Magyar Képzőművészeti Egyetem Iparművészeti Restaurátor hallgatói részére, kézirat.
- KISSNÉ BENDEFY Márta (2009) Zsírozó- és kenőanyagok hatása a bőrök állapotára. (*Efectul unguenților și al pastelor de emolierie asupra stării pielilor*). In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 8-9. / *Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania 8-9*. Szerk. / Ed. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely / *Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc*, pp. 77-87. / pp. 159-168.
- KOZÁK Brigitta (2012): 16. századi, festett és aranyozott bőrrel borított nyereg restaurálása. In: Műtárgyvédelem 37-38. Szerk. Kissné Bendefy Márta – Szatmáriné Bakonyi Eszter, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, pp. 69-81.
- MATLEKOVICS Sándor (1898): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. V. kötet, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest. pp. 805-807. http://real-eod.mtak.hu/4011/10/180856_5.pdf (01.01.2022).
- MEAD, Theodore H. (1887): Horsemanship for women. Harper & Brothers, New York. <https://archive.org/details/horsemanshipforw00mead/mode/2up> (14.12.2021).
- NAGY Iván (1859): Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. kötet, Ráth Mór, Pest.
- SÉD Gábor szerk. (1979): Régészeti eredetű fém tárgyak tisztítása, konzerválása. Múzeumi Restaurátor- és Módszertani Központ, Budapest.
- NEMES Tamás (1979): Egy XVI. századi dísznyereg restaurálása. In: Múzeumi Műtárgyvédelem 6. Szerk. Dr. Párdányi Miklósné, Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ, Budapest. pp. 157-170. Képek XIV. és XVII. tábla.
- RÓTH Ágnes – TORMA László (2001): Szattyán. Oktatási segédanyag bőrműveseknek. Magánkiadás. Százhalombatta.
- SCHLÜTER, Karl – RAUSCH, Wilhelm (1897): Sattler, Riemer und Taschner. Weimar.
- SELM, Rosemarie A. (1989): The conservation of a 17th century padded saddle. In: Postprints of the ICOM CC International Leather and Parchment Symposium. Deutsches Ledermuseum Offenbach, pp. 265-279.
- SIPOS Tamás (2016): Egy 18. századi női nyereg restaurálása. Diplomadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Szak Iparművészeti Restaurátor Szakirány, témavezetők: Kissné Bendefy Márta, Várfalvi Andrea.
- STRICKLAND, Agnes (1841): Berengaria of Navarre. Anne of Bohemia. Lea & Blanchard, Philadelphia. https://books.google.hu/books?id=hvYPAAAAYA-AJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (14.12.2021).

STURGE, Theodore (2000): The Conservation of Leather Artefacts, Case Studies from the Leather Conservation Centre. The Leather Conservation Centre, Northampton.

TEMESVÁRY Ferenc (1995): Díszes nyergek, lószerszámok. Dunakönyv Kiadó, Budapest.

TÍMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes (1994): Komplexképzők a festett mütárgyak tisztításában. In: Mütárgyvédelem 23. Szerk. Török Klára, Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 29-38.

TÍMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes (1993): Mütárgyak szerves anyagainak felépítése és lebomlása. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

TORMA László (1979): Magyar csontos nyereg a XVIII. századból. In: Múzeumi Mütárgyvédelem 6. Szerk. Dr. Párdányi Miklósné, Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ, Budapest. pp. 171-190. Képek XVII-XIX. tábla.

VARGA Nikolett (2012): Terrakotta ló szobrocska. In: Mütárgymesék. Fővárosi régészeti értékeink másként. Időszaki kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumában 2012. szeptember 14. és 2013. szeptember 29. között. Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum, p. 30. <http://www.aquincum.hu/wp-content/uploads/2015/09/KATAL%C3%93GUS-M%C5%1t%C3%A1rgymes%C3%A9k.pdf> (12.14.2021).

VÁRFALVI Andrea – Peller Tamás Károly (1997): Az Esterházy-gyűjteménybe tartozó XVII. századi magyar nyereg restaurálása. In: Mütárgyvédelem 26. Szerk. Török Klára, Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 71-89.

VÁRFALVI Andrea (2009): Különböző készítéstechnikával készült textíliák kiegészítési lehetőségei. (*Possibilități de completare a textilelor realizate în diferite tehnici*). In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 8-9. / *Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania 8-9*. Szerk. / Ed. Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely / *Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc*, pp. 88-99. / pp. 170-177.

VÁRHEGYI Zsuzsanna (2008): Egy 18. századi bőrbőrítésű nyereg konzerválása, restaurálása. In: Mütárgyvédelem 33. Szerk. Gardánfalvi Magdolna, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, pp. 159-182.

U. KŐHALMI Katalin (1972): A sztyeppék nomádja lóháton, fegyverben. Akadémiai Kiadó, Budapest.

WATERER, John W. (f.a.): A short history of saddles in Europe. The Museum of Leathercraft, Northampton.

Documente de arhivă:

Arhivele Naționale ale Arhivelor Naționale Maghiare

MNL OL - K 20 - 1897-707

MNL OL - K 27 -1897.04.14.

Bibliografia în limba română utilizată pentru termenii de specialitate:

*** (1955): Harnașamente, Ed. Agro-Silvică de Stat, București, pp. 30-35.

RĂDULEȚ, Remus și colab. (1965): Lexiconul Tehnic Român, ediția a doua, Editura Tehnică, București, vol. 17, pp. 18-19.

SZABÓ T. Attila, VÁMSZER Márta ed.: Erdélyi magyar szótörténeti tár IX. / *Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania* vol. IX. Editura Akadémiai, Budapest; Editura Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár / *Cluj*, pp. 762-746. <https://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/>

***(2010) Dicționarul Limbii Române X. Ed. Academiei Române, 45-46.

*** Dicționare ale limbii române. dexonline.ro

Tamás Sipos

Restaurator de hârtie și piele, pielar

Muzeul Etnografic

Budapesta

Tel.: +36-20-593-4290

E-mail: borfa.sipos@gmail.com

LISTA FOTOGRAFIILOR

Foto 1-2. Componentele șei: 1. arcadă dinainte (ob-lânc) cu coarne și vârf central 2. cotieră (rezemătoare pentru cot, suport lateral) 3. arcadă dinapoi cu spătar (ciochina) 4. cadrul șezutei (scaunului) 5. aripile șei (pulpane) 6. inel (ochi) din piele 7. tapițeria șezutei 8. inele dreptunghiulare mobile (lacăte)

Foto 3. Șa de bărbat din secolul al XVIII-lea, Muzeul Național Maghiar

Foto 4a-b. Componentele șei: 1. pernele de șa (căpuțușeala tăpicelor) 2. cataramele pieptarului 3. curelele chingii (contrachingi, colpici) 4. cataramele popilului 5. tălpice (lame, tălpici) 6. piciorușele (extremitățile) din față ale tăpicelor 7. piciorușele (extremitățile) din spate ale tăpicelor 8. chingile longitudinale

Foto 5. Statuia Epona din sec. II-III.

Foto 6. Fragment din Calendarul prințului de Berry. Frații Limbourg, 1412-1416.

Foto 7. Pillion, sec. XVII, Museum of the Horse, Tuxford

Foto 8. Hans Daucher în jurul anului 1522: Alegoria virtuților și a păcatelor în curtea regelui Carol V., Metropolitan Museum of Art

Foto 9. Șa de damă din sec. XVII, cu corn care ajută încălecare și cu perna de susținere pentru piciorul drept. Livrustkammaren, Stockholm

Foto 10. Scăriță în formă de papuc, franceză, sec. XVII-XIX. Metropolitan Museum of Art

Foto 11a. Imaginea la stereomicroscop a firelor care reprezintă majoritatea umpluturii, foarte asemănătoare cu părul de porc

Foto 11b. Imaginea la microscopul electronic a solzilor părului de mistreț

Foto 12. Întăritura metalică a arcadei dinainte, radiografie

Foto 13. Decorație în relief pe aripa stângă și pe cadrul șezutei

Foto 14. Decorație în relief de pe spătarul șei

Foto 15. Coaserea materialelor de cașerare prin punct de tighel și fixarea tiviturii cu model de trifoi de căptușeală prin cusătură răsucită

Foto 16. Formele pozitive-negative ale tiviturilor cu model de trifoi, tăiate dintr-o singură bandă (reconstrucție)

Foto 17. Cusătură cu cheder de pe vârful oblâncului

Foto 18. Tivitura simplă pe cantul drept superior al cadrului scaunului. Se observă tapițeria anterioară, de culoare vie, sub învelișul ulterior

Foto 19. Fixarea pe structura șei a curelelor chingii și a curelușelor pentru cataramele pieptarului și pofilului

Foto 20. Suportul din pânză a umpluturii de păr animal al șezutei. Pe partea din stânga, pe cașerarea suportului se observă plăcile metalice de rigidizare a ciochinei

Foto 21. Partea dinspre călăreț a pernelor de șa

Foto 22. Reparația reliefului de pe aripa din dreapta

Foto 23. Orificii de zbor și linia urmelor de coasere a tiviturii cu motiv de trifoi care s-a pierdut

Foto 24. Ruptura căptușelii aripiei de șa

Foto 25. Șaua cu suport pentru susținere și șipcă de lemn pentru o manevrare mai ușoară a piesei

Foto 26. Zona de unde s-a îndepărtat tivitura verde ondulată cu urmele de coasere a tiviturii originale

Foto 27. Cadă cu tiparul realizat după tapițeria originală

Foto 28. Tapițeria originală a suprafeței de șezut, fixată pe tipar

Foto 29. Umplutura de păr animal a șezutei, cusută în tul

Foto 30. Învelitoarea de piele a spătarului, curățată pe jumătate cu burete Latex și gumă de șters din vinil

Foto 31. Tapițeria scaunului așezată pe suportul pentru dublare

Foto 32. Partea dinspre cal a pernelor de șa, după conservare

Foto 33. Latura pernei conservate, împreună cu buzunarul pentru introducerea piciorușului tălpilei, fața dinspre șa

Foto 34. Tivitura reconstituită, croită și cusută pe margini

Foto 35. Pielea mai groasă menită să ajute fixarea tapițeriei

Foto 36. Completarea pielii care învelește vârful de oblânc și a tiviturii cu motiv de trifoi

Foto 37. Acoperirea lipsurilor de pe vârful din lemn al oblâncului

Foto 38. Completarea învelitorii de piele și a tiviturii în formă de colțișori ștanțați pe cornul drept de oblânc

Foto 39. Completarea pielii cu relief care învelește aripa de șa din dreapta

Foto 40. Mici completări ale învelitorii de piele a cadrului șezutei

Foto 41. Umidificarea locală a aripii drepte, înainte de introducerea completărilor

Foto 42. Fixarea completărilor și readucerea la forma originală a aripilor șei

Foto 43. Banda de piele de pe cantul inferior al cotiei, adăugat pentru fixarea tapițeriei cu menajarea tiviturii și a cusăturii originale

Foto 44. Coaserea tapițeriei scaunului pe latura din stânga

Foto 45. Nasturii tapițeriei scaunului

Foto 46. Legarea nasturilor tapițeriei scaunului

Foto 47. Șaua văzută din spate, după restaurare

Foto 48. Latura din dreapta a șei, după restaurare

Foto 49. Latura din stânga a șei, după restaurare

LISTA FIGURILOR

Fig. 1a-b. Poziția corectă a piciorului și a corpului pe o șa de damă

Fig. 2. Componentele unei șei moderne de damă: A: corn de oblânc (suport picior damă), B: corn pentru sărit, C: pulpane mici, D: pulpane, E: șezută, F: spătar, G: pernă șa, H: trăgător (curea scăriță), I: scăriță

Fig. 3. Șa de damă din regiunea baltică

Fig. 4. Straturile aripilor (pulpanelor): 1. piele de culoare deschisă care învelește aripile, cadrul șezutei și spătarul, 2. țesătură de cașerare din pânză de sac, 3. cașerare cu hârtie, 4. căptușeala din piele a pulpanelor, 5. chenar (tivitură) cu motiv de trifoi, 6. inserția de piele a zonelor reliefate. A, B, C: cusăturile de tighel pentru conturarea reliefulor și fixarea chenarelor cu motiv de trifoi, D: cusătura răsucită care fixează marginile răsfrânte ale tiviturilor cu motiv de trifoi pe dosul aripilor

Traducere:

Karola András, Júlia András-Tövissi, Márta Guttmann